PETKOVICS KÁLMÁN

A tizennyolc nyárfa

Életjel

MINIATŰRÖK 13.

SOKAN — de főleg a fiatalabb nemzedék tagjai — nem is ismerik Szabadka város történetét, bár falai között élnek és sajátos szelleme érleli őket emberré. De itt nem is a régmúltról van szó, amelynek adatai Iványi István művében fellelhetőek, hanem a közelmúltról: századunk második évtizedéről, amikor a világháború utolsó hullámverésében a város munkásosztálya a maga erejét meghaladó történelmi lépésre szánta el magát.

A szabadkai Zelić-felkelés kísérlete homályba merült: őszinte története évtizedeken keresztül a legkülönbözőbb megvilágosításokban került az olvasó elé. Történelmi feljegyzések, könyvek, brosúrák nem csak e vállakozás lényegét szürkítették el a felületes megemlékezésekben, nem csak a mozgalom élharcosainak alakjai mosódtak el oly-

ÉLETJEL MINIATŰRÖK 13.

Szerkeszti:

DÉR ZOLTÁN, LÉVAY ENDRE
és URBÁN JÁNOS

Műszaki szerkesztő:

GAJDOS TIBOR

A fedőlapon levő rajz

SZILÁGYI GÁBOR
munkája

Sajtó alá rendezte:

LÉVAY ENDRE

PETKOVICS KÁLMÁN

A tizennyolc nyárfa

(Dokumentumriport)

Élelmiszer

1970

Ez a könyv hatszáz példányban készült. Háromszáz számozott példányt a szerző kézjegyével látott el.

.....155..... szám.

A Szabadkai Munkásegyetem kiadása
Pannónia Grafikai Műintézet nyomása —
Szabadka

Ötven esztendő múlt el és a tizennyolc nyárfa történetének végére még nem került pont. Irnak, mesélnek róla, történészek vitatkoznak, tanulságai a lerakódott évek repedésein át életünkbe szivárognak, átitatják időszerű gondjainkat és mostani eszméléseinket. Kegyetlen kort idéz a történet: az első világháború özvegyei, árvái, rokkant katonái a kiszípolyozott munkások tömegével, éhségtől, nyomorúságtól űzötten feszítették szét Szabadka hagyományos és hagyományosan túlzott nyugalmát: forradalmak viharaiból hazavergődő munkások és katonák az igazságosabb társadalmi rend ígéretével és cselekvő tudatossággal ostromolták a szociális gondok enyhítésére alkalmatlan polgári hatalom erődítményeit, még akkor is, amikor már Európa néhány országában az ellenforradalom dühöngött. Itt nemcsak osztályok álltak osztályokkal szemben, nemcsak az éhesek és az éheztetők között dúlt a kíméletlen harc, itt a sok nemzetiségű kettős monarchia romjain a felszabadult nemzetek új államot alkottak, nemzeti burzsoáziák vetélkedtek és e

rendkívül összetett nemzetiségi ötvözetben régi és új nacionalizmusok izzottak és próbálták nemzeti alapon megosztani a munkásosztályt. Ha érdekük úgy kívánta, ezért öltek és gyilkoltak is. A nemzeti burzsoáziák képviselői egymásra vicsorogtak, de ha inogni látták hatalmuk tartóoszlopait, gyorsan kibékültek és közös erővel sujtottak le a kizsákmányolás ellen küzdő társadalmi rétegekre. Erről tanuskodik a történet. A polgári ideológia sok évtizeden át mocskolta a szabadkai munkásmozgalom következtetes internacionalista hagyományait. Ez nyomot hagyott az emberek tudatában. És ezért időszerűek a tizennyolc nyárfa történetének tanulságai.

A BESÚGÓK JELENTIK...

A tizennyolc nyárfa története szomorú. Szomorú, lehangoló, mégis el kell mondani, újra és újra. A történet színhelye Szabadka. Időpontja 1920 tavasza. Európában megteltek az ellenforradalom börtönei. A fiatal Szovjetunió ellen megindult a második imperialista intervenció. Szabadkán már másfél éve szigorított katonai közigazgatás. És sok rendőr... Velük kezdődik a történet.

Egy januári napon Belgrádban a belügyminisztérium egyik tisztviselője a szokványos és gyakran unalmas titkosrendőri jelentések olvasása közben, felpattant a helyéről és — mint aki nem hisz a szemének — állva újra végigolvasta a sorokat. Az ügy jelentősége túlhaladta az aktakezelő illetékességét. Nem tétovázott. Főnökéhez sietett. Ő is meghökkent. Az irat ment tovább, futott felfelé az illetékességi lépcsőfokokon. Végül mégis meghozták az első döntést. Értesíteni a hadügyminisztériumot. Azonnal. Összehangolni az információkat. És a hasonló esetekben elmaradhatatlan direktíva: ellenőrizni!

A hadügyminisztérium tisztviselőit meghökkentő iratban ez állt:

»Tisztelettel jelentem, egészen megbízható forrásból arról értesültem, hogy Szabadkán, valamint Bácska, Bánát és Baranya nagyobb városaiban a kommunisták, a Magyarországgal aláírandó békeszerződés napján, államcsínyre készülnek. Szabadkán titkos összejöveteleken egyre leplezetlenebbül beszélnek a nagy leszámolásról. A titkos megbeszéléseikről olyan kijelentések szivárognak ki, hogy a városban nem lesz elég fa a felakasztandó burzsujok számára. Meghogy a Duna, Tisza és Száva a burzsujok hulláitól fog megfeketedni. Állítólag a szervezés munkáját már elvégezték. Fegyveres osztagokat alakítottak. A szervezet magját a vasutasok alkotják. Először általános sztrájkot terveznek, miáltal megbénítják a forgalmat, majd fokozatosan megdöntik, illetve átveszik a hatalmat. Azzal dicsekednek, hogy sok támogatójuk és fegyverük van. A központi fegyverraktár valószínűleg Belgrádban keresendő, de a szabadkai vasutasok több puskát és nagyobb menynyiségű lőszert rejtegetnek. Számítanak a leszerelt katonák támogatására, akik közül sokan, a kritikus napon Belgrádban lesznek. Szabadkán agitáltak az újoncok között is, bár tudomásom szerint ez eddig nem sok sikerrel járt. Most azzal vigasztalódnak, hogy a regruták, látva a hatalom átvételére megmozdult tömegeket, megtagadják az engedelmet és hozzájuk csatlakoznak. Ebben a szervezetben va-

lami Petrovič nevezetű, belgrádi illetőségű egyén játssza a főszerepet. Itttartózkodása óta a kommunista agitáció egyre intenzívebb. Topalović is járt Szabadkán, feleségével. A munkásotthonban tartott beszédet. Értesüléseim szerint a felkelést február tizenötödikére tervezik. A kommunisták közül sokan, az időpont előrehozását sürgetik. Tisztelettel jelentem, hogy mindenről tájékoztattam a tiszamenti hadosztály vezérkarának főnökét, valamint a szabadkai államhatalmi szerveket«.

Az okmányt 1920. január 28-án 47878 szám alatt vezették be a belügyminisztérium iktatókönyvébe.

Kommunista felkelés Szabadkán? 1920 januárjában? Az elégedetlenség nagy. Tüzelő nincs, a kenyér kevés... Hadirokkantak, hadiárvák, bizonytalanság. De felkelés? Igaz, a lakosság nagyobbik fele nem tudja, mire ébred, lesz-e kenyér, vagy megkezdődik az éhség... lesz-e munka... és ha lesz, reggeltől estig mennyit esik a pénz értéke... és ha elégedetlenkedik, átdobják-e a határon... Rémhírek. Suttogások. Több mint egy éve parazslanak az indulatok. De felkelés?

Európában az ellenforradalom dühöng. A kísérlet elszigetelődne. Győzelemre nincs kilátás. Ma mégis készül valami, annak nagy oka lehet. Nagy nyomor! A belügyminisztérium aktáiban nincs szó nyomorról. A rendőrséget nem érdekelték az okok, csak a következmények. Latolgatott. Az is lehet, hogy nem olyan komoly a hely-

zet. Eltúlozták. Egy titkosrendőri jelentésnek még nem lehet hinni. Ebben a munkában a legmegbízhatóbb források sem eléggé megbízhatók.

Van itt egy másik, 1920. február 13-án kelt, valamivel későbbi jelentés. Az első hadsereg parancsnoksága továbbította a fővezérkarnak. Nagy általánosságban beszél a forradalmi előkészületekről, kommunista szervezkedésről, vezérekről, majd: »Petrović és elvbarátai olyan híreket terjesztenek, hogy a kommunisták hamarosan kikiáltják a proletárdiktatúrát, és Oroszországgal és Csehszlovákiával (!?) egyesülve megalakítják a szovjet köztársaságot.«

A királyi rendőrség még fiatal, de szorgalmas. Nem csak jelent, igyekezik magyarázattal kiegészíteni az anyagot, nehogy helytelenül értékeljék a felkészültséget. »Az egész szervezkedésnek — közli a jelentés — minden internacionalista kérkedés mellett, *tisztán magyar nacionalista irányzata* van«. Majd: »a magyar nacionalista irányzat abból is látszik, hogy a szabadkaiaknak kapcsolatuk van a belgrádi, budapesti és a szegedi munkásokkal.«

Egy harmadik titkosrendőri jelentés közli: »Szabadkán kétszázötven ipari tanuló terrorcselekményekre készül. Vezetőjük egy Rolan nevezetű tizenhét esztendős géplakatos. Az idősebb fivére népbiztos volt a magyar kommünben.«

Ezekben a jelentésekben több a kapkodás, meg a kommentár, mint a tény.

Vezetőjük valami Rolan... Petrović és eltvtársai... sok puska, sok lőszer... ezt mondják, azt mondják... Ki tud itt eligazodni!

Valamit azért megsejtett a rendőrség. Bár a trianoni békeszerződést nem február tizenötödikén írták alá, hanem június negyedikén, dehát a szabadkai felkelés sem február tizenötödikén tört ki, hanem április tizenkilencedikén. Egyébként minden stimmel, csak a dátumok keveredtek össze. A későbbi események a titkosrendőrség jólértesültségét igazolják.

Fönt, a minisztériumban, a jelentés második, harmadik elolvasása után fontolgatni kezdték az ügyet s ebből lett a sürgető parancs: meggyorsítani az ellenőrzést. Majd újabb parancs: minden vonalon ellenőrizni és koordinálni...

Felgyorsult az aktagyártás.

A tiszamenti hadosztály parancsnoka utasítást kapott az információ adatainak megbízhatósága ügyében. Nem késedelmeskedett, hamarosan jelentette felettes parancsnokságának »1920. február tizenkilencedikén megjelent a főkapitány előtt Lazar Petrović, a vasúti alkalmazottak szakszervezetének titkára. Gyűlések engedélyezését követelte. A főkapitány azzal az indokkal utasította el kérelmét, hogy Szabadka határváros, veszélyes övezetben van. Petrović erre közölte a főkapitánnyal, hogy ebben az esetben nem vállalja a felelősséget azért, ami történni fog. Ezzel eltávozott.«

A felkelésről semmi bizonyosság. Csak sejtések. Nemsokára a parancsnok kapott jelentést. A tiszamenti hadosztálynál 126. szám alatt jegyezték be az 1920. február 28-án kelt értesülést. »Jelentést kaptam arról, hogy Petrović a villanytelepen agitál. Az agitáció hatása nem ismeretes előttem. Feltétlenül *szükségesnek tartom Petrović mielőbbi eltávolítását ebből a határmenti városból.* Mint közöltem, ő belgrádi illetőségű és tartalékos tiszt. Egyébként a kommunista szervezkedés minden vezetője a rendőrség felügyelete alatt áll. A munkásotthonban már nem is tartanak gyűléseket.«

Figyelték a munkásotthon környékét.

Körülbelül ugyanebben az időben a klerikális beállítottságú lap, a Neven, fokozott éberségre intette a rendőrséget. »A munkásotthonban, amely most a Kakas iskolában van, nagyon gyakran tartanak összejöveteleket« — írta, majd kertelés nélkül felhívta a rendőrség figyelmét a munkásság részéről fenyegető veszedelmekre, mert »elégedetlenek a mostani állapotokkal«. Mit szólt ehhez a rendőrség, nem tudni, de a javaslatot megszívlelte, mert pár nap múlva »nem is tartottak gyűléseket a munkásotthonban.«

Nyilatkozott a szabadkai állapotokról a Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkás Párt egyik kiemelkedő vezetője, Vlado Marković, a vajdasági bizottság titkára. »Szabadkán húsz elvtársunk sínylődik a katonai börtönök-

ben. Nevüket is tudjuk, de érthető okokból nem tartjuk célszerűnek nyilvánosságra hozni. A legkegyetlenebb módon kínozzák, ütlegelik őket. Alig hasonlítanak emberi lényekre, olyanok, mint a múmiák... A rendőrség besúgói rendszeresen résztvesznek a munkásotthonban tartott összejöveteleken.«

Nemcsak a besúgók buzgólkodtak. Februárban már a börtön is tele volt.

AZ ÉHEZŐK NEM AKARTÁK MEGÉRTENI A VÁROSHÁZAT

A besúgók jól látták, hogy valami készül. Hogy valami forr, izzik; jelentéseikben mégis több a megsejtés, mint a bizonyosság. Igazából nem tudtak befészkelődni a mozgalomba. Ajzott nyugtalanság lappangott a városban. Ezt érezték. A tilalmi rendelkezéseket nem tartották be. Mintha nem lett volna igazi hatalom. Sem katonai, sem polgári közigazgatás.

Másfél évvel előbb a szociáldemokrata vezetők rimánkodtak a hatalom morzsáiért. Könnyű volt velük szót érteni! Szóbaállás, ijesztés némi ígéret, s máris megszelídültek. Igaz, hűségesen szolgáltak minden rezsimet, de a szerb katonai hatóságnak is felajánlkoztak. Mi történt azóta? Krupeževič ezredes eltúlozta volna a bizalmatlanságot? Esetleg a városháza urai vetették el a sulykot, amikor kicsukták a munkások képviselőit a bővített szenátusból?

Vagy tényleg olyan nagy hatással volt rájuk az egyesülési kongresszus? A rendőrség kapkodott. Egyre nehezebb lett a besúgók munkája.

Március végén, a sztrájk félelmetes volt. Felfordulás, rendbontás nélkül, fenyegető fegyelmezettséggel kezdődött. Rosszul öltözött emberek, sok sápadt suhanc, tizenöt, tizenhat, tizenhét esztendős fiatalok járkáltak némán a belvárosban. A közellátás két év óta mit sem javult. Állandósult a kenyérhiány. Sorbaállás mindenért. Mintha a nagy világháború ide hordta volna minden keservét.

A városházán nem tétlenkedtek. Decemberben maximálták a kenyér árát. Azonban hivatalos áron nem árultak kenyeret. Feketén, igen, de sokkal drágábban. Jó lett volna kitalálni, hogyan kell az árhoz árut szerezni. Az ország passzív vidékein éhínség. A népjóléti minisztérium erélyes utasításokat küldözgetett. A szabadkalakat utasította — ha másképpen nem megy — kényszerfelvásárlással gondoskodjanak a kenyérről.

A kényszerfelvásárlás a földbirtokosok érdekeivel ütközött. Búzájuk volt, de nem akarták negyedáron eladni. Nemsokára jött a másik utasítás, a belügyminisztériumból: a kényszerfelvásárlás nem kötelező. Ezt könnyebb volt betartani, mert hozzá sem fogtak az előző rendelet végrehajtásához.

Spekuláltak a városházán. Először az adóval. Felemelik az adókat, s a befolyó összegből kiegyenlítik az árdif-

ferenciát. Okos ötletnek látszott, csak egy hibája volt: a munkásoknak és a keresetből élőknek általában nem volt miből és miért adót fizetniök. Azért kisütötték a terhek »igazságosabb« megosztásának módját. Magasabbra maximálták a kenyér árát.

Csürték-csavarták az ügyeket.

Közben elfogyott a kenyér.

Március végére annyira megnőtt az elégedetlenség, hogy a munkások képviselői jónak látták mégegyszer felmenni a városházára. Hátha jobb belátásra birják a hivatalokat. A hatalom székházában csak panasszal kínálták őket: »Uraim, be kell látniok, súlyos helyzetbe kerültünk. Tehetetlenek vagyunk.«

A szakszervezet áthidaló javaslattal próbálta enyhíteni a súlyos helyzetet. Minden gazda adjon be tíz kiló búzát. Csak tíz kilót... A tárgyalás holtpontra jutott. Ha a népjóléti miniszter úr kényszerfelvásárlási rendeletét sikerült elsikkasztani — a szakszervezet előtt nem kapitulált a városháza. Hangos szóváltások után a polgármester megsértődött. »Kölkökkel — mondta — nem tárgyalok!« Kivonult. Utána kiabáltak: »Fafejű! Veled nem is lehet tárgyalni!«

Ez 1920. március huszonötödikén történt. Huszonnyolcadikára nagy gyűlést hirdettek. A hatóságok nem engedélyezték. A gyűlést megtartották. Nem lehetett tilalmakkal kormányozni.

A gyűlés kimondta: a város köteles gondoskodni a kenyérről. Hatósági

áron. Továbbá: a kenyérosztást munkásbizottságok ellenőrzése alá kell helyezni. Rokkantaknak, hadiözvegyeknek, hadiárváknak ingyen kenyér jár. Követelték a határozatok gyors megvalósítását. Ellenkező esetben: általános sztrájk!

Aznap a városházán a hadirokkantak gyűlésén Josip Zeličet egyhangúlag a szervezet elnökévé választották. A rokkantak követelései fenyegetésekké izzottak. Közben a szenátus időt akart nyerni. Majd megvizsgálja a kérdést. De a rokkantak összejövetelének hangulata, elkeseredéstől terhes légköre, megrettentette a hatóságot. Csordulásig telt a pohár.

Komor, fenyegető összejövetel. Rokkantak és fiatalok. Tűz és keserűség. A húsz éven aluliak gyorsan érnek a forradalmas időkben. A polgári sajtó nem értette: kik ezek és honnan sodródtak a politikai harcok előterébe? A Neven leleplezett: »Kommunisták műve! Hogy a hadirokkantak gyűlésén sok szociáldemokrata volt, az érthető, de mit kerestek a teremben a fiatalok!«

Az osztályharc arcvonalain új, fiatal, addig ismeretlen erők mozdultak. Bár még ők irányították az eseményeket, máshol születtek a döntések, de bennük lobogott a láng, a tettek akarása. A gyűlés végén a szétoszlás előtt elterjedt a hír: Holnap általános sztrájk! Az éhség és a drágaság ellen! Holnap?

Alkonyatkor kezdődött. Az utcán tömeg. Készültségben a rendőrség. A

városháza erkélyéről Singer Adolf (akit majd 1941. november 18-án a hatos honvédlaktanya sáros udvarán tizenötödikként cipelnek a bitófához) röplapokat szórt a térre. A tömeg a levegőben lebegő papírokat szétkapkodta. »Szabadka város éhező népének...« — ezzel kezdődött. Szombat este volt. Még azok is bejöttek a városba, akik addig kikerülték a sodrást.

Szabadka város éhező népének... Hihetetlennek tűnik. Éhség a nábobok legendás földjén!

Nyilatkozott a szenátus közellátási előadója: »Harmincöt-negyvenezer ember reflektál városi ellátásra. Utólag valószínűleg jelentkezik még ötezer. A becslések szerint a hatóságnak mintegy ezer vagon búzáról kell gondoskodnia...« A közellátási előadó csumaszedéskor, az új búzára célzott. Az új búzát tavasszal métermázsánként ezer koronáért kötötték.

A Bácskai Hírlap közlése szerint Szabadkának 113 000 lakosa volt. Méltányolva a közellátási előadó nyilatkozatát, nem nehéz megállapítani, hogy az inség a lakosság negyven százalékát közvetlenül érintette. Az amerikai Vöröskereszt két és fél vagon élelmiszert küldött. Erre a szerb, bunyevác, magyar és zsidó nőegyletek megalakították a népkonyha-bizottságokat és végül elszerepelték a küldeményt. Az egyik malomtulajdonos szíve meglágyult: negyven éhező családnak öt-öt kiló lisztet adományozott. Ezt beleírták az újságokba.

Az esztendő legnagyobb lakodalmára nyolcszáz vendéget hívtak: a több napos dáridó alatt kigyulladt és leégett a szállás: elpusztult tizenöt disznó füstölt húsa, negyven tábla szalonna és egy vagon búza. Egy pár cipőért 1400 koronát, egy öltözet ruháért 7000—8000 koronát kértek. A rendőrök fizetését fölemelték. A detektívek 20 000 koronát kaptak. A legjobb cégnél a cipészsegédek fizetése 4500 korona, a pincérek 3000, a nyomdászok átlagosan 2500 koronát kerestek. A tanárok átlagos fizetése 1200 korona. A város a háztulajdonosokat sújtotta az inségadóval, a háztulajdonosok a lakbéreket emelték. A Bácskai Hírlap megállapította, hogy a napszámos munkást viszonylag jól megfizetnék, ha nem volna napszámosbőség... A városházán száz tisztviselővel több volt a kelleténél. A vasútról egyszerre ezer embert bocsátottak el. A nyugdíjasok 80—250 koronát kaptak havonta. Éheztek. A hadiszegények még ennyit sem kaptak...

Másnap. Vasárnap. Boltok, kocsmák, kávéházak zárva. A villamosok nem jártak. Az emberek összeverődött csoportokban tárgyalták az előző nap eseményeit. A Hungária szállóban a Demokrata Párt gyűlésén több munkás és fiatal volt, mint demokrata. A fiatalok mindenhol megjelentek. Ahol csak sejtettek valamit. Ahol beszéltek. Ahol mondtak valamit.

A szálló bejáratánál megígértették a szakszervezeti bizalmival, hogy nem csinálnak rendetlenséget. Nem csináltak. Kezdetben. »Ostojić úr — jelen-

tette be az elnök, — Belgrádból jött. Üdvözölni óhajtja összejövetelünket.« Ostojič úr azonban a kommunisták programját kezdte ismertetni. Fölborult a rend. Mikor nagynehezen helyreállt, Lazar Petrović ment az emelvényre. Őt túlságosan jól ismerték a demokraták. Szóhoz sem engedték jutni. Kavarodás. »Uraim, csendet! — erőlködött az elnök. — Uraim, miféle neveletlenség ez? Csendet kérek! Hol vagyunk uraim?«

Ez is 1920. március huszonnyolcadikán történt. A napi újságokban még nem volt semmi a Vörös Hadsereg ellen megindítandó második imperialista intervencióról... Az csak néhány nap múlva kezdődött. De azt már olvashatta, aki akarta, hogy Németországban ellenforradalmi puccs tört ki. Hogy Horthy Miklós bevonult Budapestre, elszállásolta magát a Gellértben és a parlamentben kormányzóvá választatta magát. Európát ellenforradalmi hullám árasztotta el. A burzsoázia véresen rendezte sorait.

Szabadka nyugtalan éjszakára készült és dermedt csöndre ébredt.

Huszonkilencedike.

A város néma. Hallgat. Felkel a nap. Felemelkedik. Csak a piacokon volt némi mozgás. Mást alig találni a korareggeli titkosrendőri jelentésekben. A kofák kirakták az árukat. A felhozatal gyengébb a szokottnál.

Tíz óra tájban felborult a rend.

A fiatalok! Felforgatták a kosarakat. Elkergették a termelőket. Haza! Mindenki haza! Nem lesz piac... A kofák mentették a portékát. Nem ellenkeztek. A szekerek megindultak kifelé... Zörögtek végig a zombori, a csantavéri, a zentai, a bajai úton...

Megkésve, de mozdult a rendőrség. Ki sem jutott a piacra, újabb hír: feltörtek egy hambárt! A nép megrohanta. Vitte a búzát, szórta. Zzákokban, kabátokban. Cipelték, vonszolták. Elszóródott búzanyomok mutatták, merre vitték.

Mindenfelé vitték.

Kiürült a raktár.

Az éhség feszítő ereje lökte a tömeget tovább.

Van még raktár? Hol van még búza?

A gazdáknál! A legnagyobbaknál!

Josip Rajčić magtárában.

Nagy, erős vaskapu. Zárva.

Kinyitni!

Nem várták meg. Betörték. Szétfeszítették a vasakat.

Az udvaron a gazda.

Mi baj emberek?

Az élen levők lihegve megálltak. Szemtől szembe. Sokan egy ellen.

A gazda nem mozdult. Állt.

Megölhetnék. Agyonüthetnék. Ha tenne valamit.

Mi a baj, emberek?

Hangja csendes. Mintha csak tréfából történt volna.

Van búzája?

Van. Elrabolhatjátok. Ha jónak látjátok.

Elrabolni? — Ha jónak látják. Mekkora erővel törtek be... Mekkora lobbanással indultak... Ölni, pusztítani tudtak volna. És a nagy indulat mily gyorsan hamvadt. A lázadók egyenként és csoportokban, magukba szelídülve visszaszállingóztak az utcára...

(A Bácsaki Hírlap jelentette 1920 április másodikán: »Megostromolt gabonaraktár. Az egynapos tüntető sztrájk alkalmával felelőtlen elemek megostromolták Rajcsics József földbirtokos gabonaraktárát. A tömeg a raktárban levő búzát akarta megdézsmálni. Nagy erővel benyomta az utcai vaskaput és hozzáfogott a magtárajtó fölfeszítéséhez. A tömeget a földbirtokos fölvilágosító szavainak sikerült megnyugtatni.«)

Lovasrendőrök vágtattak erre-arra. Az emberek nem mentek haza. A munkásotthon körül gyülekeztek. Onnan vártak valami tanácsot. Oltalmat. Ültek a járda szélén, sorban, mint a fecskék a villanydróton.

Két órakor kezdődött a gyűlés. Sok beszéd. Ketten szerbül, hároman magyarul beszéltek. Megmagyarázták a sztrájk okát, célját. Majd mégegyszer és mégegyszer. Ismertették a követeléseket. Pontról pontra. Részletesen. Aztán újra...

A rendőrség körülfogta a gyűlést. Lovasrendőrök, kivont szablyákkal,

harcrakészen. A gyűlés elhúzódott. A rendőrség várt. Nem történt semmi. Álltak. Munkások és rendőrök. Mint valami titokzatos szertartáson.

A városháza meghőkölt. Visszahúzódva, lapulva, tehetetlenül. Várt. Mint a lovasrendőrök.

Azután ígért.

És megint várt.

És amikor semmi sem történt, az ígéret felét visszaszívta.

A hadirokkantak, az árvák, és özvegyek öt és fél koronáért kapják a kenyeret. De a többiek hét és felet fizetnek! Közben panaszkodott a hatóság: a városnak tizennégy és fél koronájába kerül a kenyér de készségesen beleegyezett, hogy a munkások ellenőrizzék az osztást. Sőt! A segélyzettek névsorát is. A polgármester hajlandó együttműködni a szakszervezeti bizottsággal. Azonban a munkásoknak meg kell érteniök, hogy a város nehéz helyzetben van. Hitelt kell kérnie. A polgároknak ezt meg kell érteni... Kötelességük megérteni.

Morzsák. A Neven megírta, hogy a hadirokkantak, özvegyek és árvák 80 000 korona segélyt kaptak. Az állam nem hagyta éhezni alattvalóit. A segélyezettek listáján szereplő felnőttek öt, a gyerekek négy kiló lisztet kaptak.

Az öt kiló liszt nem sok. Egy kis csendet azért lehet belőle csinálni. Amíg elfogy, újabb jószívűségi akciók bonyolíthatók, a melyekről az újság szintén beszámolhat. A szívek meglá-

gyultak: újabb hetven métermázsa lisztet osztottak szét ötszázötven családnak... százötven métermázsát ezer családnak... azután pénzt is: száznyolcvanezer koronát!

Annyira divatba jött az osztás, hogy egyes városi tisztviselők már önmagukat kezdték segélyezni...

ÁLDOZAT A VÁROS NYUGALMÁÉRT

Március utolsó napjai fölrázták a várost. A raktárostromok mindenkit megijesztettek. A szabadelvű polgárság ocsúdott először: áldozatot a nyugalomért! Ebben egyetértettek a konszolidáció várományosai: katonaság, rendőrség, városháza, gyárosok, kereskedők. Mindenki. Azonban a kedélyek csillapodásával kitűnt, nem éppen egyformán képzelték el az áldozatot.

A jótékonysági láz hamar lohadt. Az éhség viszont szaporította a nyugtalanság forrásait. Katonaruhás szélhámosok lovakat rekviráltak. Világos nappal ellopták a detektívfőnök nagykabátját. Karakašević csendőrszázados kormánybiztosként érkezett: első dolga volt letartóztatni dr. Mijatov rendőrkapitányt. Divatoztak a kútbadobások: az egyenruhás rablók így bántak el kifosztott áldozataikkal. Április első hetében az ügyészség fogdájából meg-

szökött huszonöt fogoly. Egy politikai és huszonnégy közbűntényes. De ezek apró szenzációknak számítottak.

Néhány hónappal előbb a palicsi erdőben tűzharc volt a rablók és a rendőrség között. Havas Emil lapja, a Magyar Újság 1919. szeptember 17-én hozta az agyoncenzurázott szenzációt: »Agyonlőtték Szabadka rémét! (a cenzúra kihúzta az alcímet és a rém nevét.) A katonai rendőrség egyik tagjával (cenzúra)... a bandavezért úgy fogták el, hogy a rendőrség kinyomozta a szeretőit... (fehér folt) ...a huszonnégytagú banda tagjai a Makkhetes csárdánál... (folt) Harc a palicsi erdőben. Sortűz. Az illusztris társaság (cenzura)...« A cenzúra minden nevet kitörölt. Pár nappal később: »Tolvajok és szőlőcsőszök véres csatája...« (Üres hasáb.)

Ilyen nagy szenzációk, 1920. áprilisában már nem voltak. Kisebbek azért akadtak. Április 10-én: »Már hat földhányás van a Gravala téren.« (Itt végezték ki a halálraítélteket). Agyonlőttek egy földbirtokost a katonák. A hátborzongató hírek között szinte elsikkadt a szerény rendőrségi közlemény: »Pénteken Andrija Marić rendőrkapitány lepecsételte a Munkásotthont.«

Pénteken... 1920. április kilencedikén. Karakašević csendőrszázados kezébe vette az ügyeket. (Híre gyorsan terjedt. Nemsokára katonaruhás szélhámosok az ő nevében zsarolták a jómódú polgárokat adószedés gyanánt.)

A rendőrség a maga módján áldozott a város nyugalmáért. Marić kapitány nyilatkozott: »A Munkásotthon ellen a március huszonkilencediki események miatt eljárás indult,« — közölte. »Mivel vádolják?« — kérdezte a Bácskai Hírlap munkatársa. »Izgatással, kommunista magatartással. A Munkásotthon vezetősége a munkásság hangulatát fűtötte, s fel akarta bontani a város békéjét. Ezt akadályoztuk meg a bezárással.«

Ha a város nyugalmát ezzel helyre lehetett volna állítani! Ha más baj nem lett volna... A hatalom minden alakzata ingott: a hadsereg fegyelme fellazult, a rendőrség panamákba keveredett, a polgári pártok szétzilálódtak, a közigazgatás a hivatalokban nem tudott rendet tartani. Ennek a hatalomnak kellett volna kikényszeríteni az éhesek és jóllakottak békéjét. Amikor tífuszjárvány fenyegetett. A város bűzlött a piszoktól. A ligetek elvadultak. A sétaerdőt ingovány övezte...

Az összetett, kúszált szociális ötvözetben az ellentétek fő határvonala, az éhesek és jóllakottak között húzódott. Az éhesek negyvenötezres tömegét a munkaviszonyban lévő, de a bizonytalanság árnyékában tengődő munkások és a pár holdas önellátó földművesek szaporították. A félig ellátottak segélyezése szóba se jöhetett.

Az ellátatlanok tömege különböző társadalmi rétegekből ömlesztett, és sajátságosan tagolt. A közigazgatás megkülönböztette az igazolt szegénye-

ket és a hadiszegényeket. A mezőgazdasági munkások és a szakképzetlen alkalmi munkások alkották az igazolt szegények táborát. A hadiszegények rubrikájába a hadiárvák és a hadiözvegyek tartoztak. Az igazolt szegények és a hadiszegények megkülönböztetése természetesen a hivatalnoki észjárásnak köszönhető: valójában azonos társadalmi helyzetben levő emberekről van szó, akiket nem egyformán érintett a háborús szerencsétlenség. Ez a szociális alakzat méhében hordozta a lázadás magzatát: vagy tudatos forradalmi cselekvés, vagy bűntény formájában hozta a világra.

Az adminisztráció megfeledkezett az ellátatlanok harmadik csoportjáról: az állásnélkül maradt tisztviselőkről, tanárokról, jobb anyagi helyzetből lecsúszott, középosztályhoz vonzódó munkanélküli szakmunkásokról, és a nyugdíjasokról. Ez a réteg foglalta le a jótékonysági egyesületek figyelmét. Segélyalapokat létesítettek, könyöradományokat gyűjtöttek a létminimum határán tengődőknek.

A társadalmi szerkezet felső rétegeiben csak a legáltalánosabb célok tekintetében volt egyetértés. Földbirtokosok, gyárosok, nagykereskedők, hivatalnokok tökéletesen egyetértettek abban, hogy a város nyugalmáért áldozatot kell hozni. De, kinek és mekkora áldozatot? Itt már megoszlottak a nézetek. Legjobb lett volna karhatalommal elfojtani az elégedetlenséget. Noszogatták a rendőrséget: a rendőrség

lepecsételte a Mukásotthont, elhurcolta a munkásmozgalom vezetőit, de negyvenötezer ember száját betömni, nem állt módjában.

Mihelyt napirendre kerültek az áldozatvállalás részletkérdései, megszűnt a földbirtokosok és a többi tőkések érdekazonossága. A földbirtokosok fészke a városháza. Onnan politizálgattak, védték érdekeiket. Többiek — ha érdekük kívánta — támadták a városi politikát.

Az iparból menekült a tőke. A város környékén a föld ára duplájára emelkedett. A napszámosbőség, a bérszegénység fokozódásával párhuzamosan szaporodott a műkedvelő parasztok (dilettáns földművesek) létszáma. Ismeretlen foglalkozási ágak burjánzottak: lánckereskedés (áruközvetítés, viszonteladás), demarkációs vállalkozás (csempészet), valuta spekuláció (főleg a csehszlovák bélyegzésű koronával).

Külön foglalkozási ág volt a jelzáloghitelező konvertálása. (Külföldi jelzálog betáblázások beváltása. A valuta árfolyamok közötti eltérések hozták a hasznot.) Jöttek a vastagláncú lókupecek, gabonakereskedők, szállítási vállalkozók, segítettek felverni az árakat, rontani a pénz értékét.

Ez a kavargás fellendítette az éjszakai életet. Alkonyatkor megteltek a kávéházak. A cigány andalítóan húzta. Tíz óra felé a törzslumpok óbégatása, kis berúgottak részeg kurjongatása verte fel a csendet, míg a zárt, belső termekben az igaziak élték világukat,

málnaszörpön koplalt pillangók társaságában. Éjfélkor elkotródtak az óbégatók. A rosszul világított utcákon veszteglő katonai autók reflektorai tűntek fel.

Őrjáratok.

Március huszonkilencedike után az egész burzsoázia fogadkozott: áldozatot kell hozni a város nyugalmáért. Két nap múlva felejteni kezdték az áldozatot. A munkások megismételték régebbi követeléseiket. A főügyésznek, a közellátási előadónak fölteszik a kérdést: Ki a felelős a márciusi raktárostromokért? Miért nem hajtották végre a népjóléti minisztérium tavalyi utasítását? Mi lesz a munkásság ismételt követeléseivel?

A közellátási előadó: »A kormány elrendelte az árak maximálását, de végrehajtási utasítást nem adott.« Vagyis: a rendeletet félretették. A főügyész: »A szegények lisztügye még mindig nem került le a napirendről. Ki a felelős? Arról mi nem tehetünk, hogy a gabona ára olyan hatalmasan felszökött. Ennek oka, hogy megengedték a kivitelt. A város vezetőségét nem érheti semmi gáncs. A munkásság vádja, hogy amit most csinál a város, azt tavaly december elsején kellett volna megcsinálni. Nos, elmondhatom, hogy vett utasítások értelmében, mi már novemberben hozzáfogtunk a dolgok rendezéséhez. Közbejött azonban a maximálási rendelet. Miatta tekintettünk el a kényszerfelvásárlástól. Közben a maximálási rendeletet is kikezd-

te a gyakorlat... Most mindent az elejéről kezdtünk. (Négy hónap késéssel.) A lisztosztás megkezdődött (április másodikán) de el kell mondanom, hogy a jegyzéket felül kell vizsgálni. Ezenkívül a havi 15 kilogrammos fejkvótát szigorúan betartani. És ezt a nagy áldozatot a város *összközönsége* fogja viselni.«

A főügyész nyilatkozatát a Bácskai Hírlap podvásnak minősítette. Pedig a Bácskai Hírlap a szabadelvű polgárság lapja és hatalomhű a végtelenségig. Ezért kerülte el a többször betiltott Bácsmegyei Napló sorsát. A főügyész kijelentését azonban megsokallta.

A városháza négy hónappal előbb elsikkasztotta a népjóléti miniszter kényszerfelvásárlási rendeletét. Megjátszotta a maximálási komédiát, amiről előre tudta mindenki, hogy nem lesz foganata. A földbirtokosok ügyesen elhárították a terheket. Nem adták be maximált áron a gabonát. Ez ellen a nagyiparosoknak, nagykereskedőknek nem volt kifogásuk. A szerb nyelvű »Narod« című napilap (a Bácskai Hírlap szerint Bajmok—Sebesicspusztai Times) kivételével még a városháza panamáit is elnézték. Csakhogy a kéz-kezet mos politikát sem lehetett a végtelenségig tűrni. A márciusi események megijesztették az urakat, akkor nagyon egyetértettek, de később újabb fondorlatok következtek.

A jómódú városi polgárság hitetlenkedve, enyhe kétellyel fogadta a főügyész általánosításait. Összvárosi kö-

zönség? Olyanformán néztek a hatóságra, mint a csőd szélére jutott, hitelképtelen vállalkozásra. Dr. Matijević főispán panaszkodott: a közigazgatásban tisztviselő-felesleg van, a munka vontatott, kedvetlenség, örökös a panasz az alacsony bérekre. A főügyész hat millió korona költségvetési hiányt említett.

A madarak is csiripelték, hogy a veszteség sokkal több. Legalább tizenhat millió korona. Április negyedikén a lapok közölték a pénzszerzési elképzeléseket. Pótadó. Inségadó. Járlatlevél illeték. »Nem helyes, hogy a járlatlevél illeték most is annyi, mint két évvel ezelőtt. Két évvel ezelőtt 2300 koronáért lovat lehetett venni... Most pedig 15 000—20 000 koronát kérnek.«) Kulturális, sportrendezvények, a szórakoztatás megadóztatása. Luxusadó. (»Akinek van pénze aranyra, ezüstre, annak legyen nyitva az erszénye a közterhekre!«) A polgár legyintett. Alma.

Április derekán a hatósági liszt okozta költségvetési veszteséget hat millióról nyolc millió koronára emelték. Szaporodott az ellátatlanok száma? Nem. A névjegyzéseket állandóan kurtították. Emelkedett a búza ára? Nem. Április huszonhetedikén a Bácskai Hírlap: »Nyolc és fél millió korona az ellátatlanoknak. A későbbi krónikás, mint kortörténeti jelenséget fogja megörökíteni, milyen árakat fizetett ez a város a nyugalmáért...«

A későbbi krónikás egyelőre a számlakészítést látja. A fizetést nem. A közigazgatás nyilvánosságra hozta az

adóügyeket: állami egyenes adóból 2 176 612 korona bevétel. Száz százalékos pótadó sem sok. Rendkívüli pótadó. Progresszív kivetés. Az összeg növekedett. Az ellentétek is.

A közteherviselésre kényszerült »összvárosi közönség« egyik fele be akarta csapni a másik felét. Először a kisemberek méltatlankodtak. Húsz hold föld évi jövedelme, az akkori búzaárak mellett legalább annyi volt, mint egy középszerű bérház jövedelme: körülbelül tízezer korona. A húsz holdas gazda tízezres koronás jövedelemre 701 korona pótadót fizetett, a bérház tulajdonos pedig 8200 koronát. »Mi marad a háztulajdonosnak? — kérdezte az újság — Semmi.« (A háztulajdonosnak maradt valami. De mi maradt a lakónak?) »És a többi adók mind a városi polgárt sújtják: luxusadó, kutyaadó, moziadó, autóadó...«

A kisemberek kezdték az összehasonlítást, de a nagyok készültek a leszámolásra. A városi kávéházra kivetettek 878 000 korona háborús adót. Az Úri Kaszinót bezárták. Közben a hatóság csökkentette az igazolt szegények és a hadiszegények névsorát. Elégedetlenség. Befagyott a hatósági húsüzem. A közellátási előadó megmagyarázta: »A hatóság nem tud konkurálni a magánvállalatokkal. Ha lenne rekvirálási joga...«

Igazából senki sem óhajtott anyagi áldozatot hozni a város nyugalmáért. Azt majd véresen, a lehető legnagyobb egyetértésben, rákényszerítik a mun-

kásokra. A felkelés és a megtorlás előtt egymással bírkoztak az urak. A földbirtokosok helyzete előnyösebb: az övéké a városháza és kevésbé tartanak a felfordulástól, mint a boltosok, gyárosok, bankosok és bérháztulajdonosok. A tömeg először az üzleteket szokta összeverni. A szállásokra csak végszükségletből megy. S mire kiér, megszelídül...

Valamikor egyformán adóztak. Azonban földadó alapját 1914 óta nem változtatták. A többi adóalapokat viszont állandóan a pénz reálértékének alakulásához mérten határozták meg. Ezzel magyarázható, hogy bizonyos adónemek a békebelinek százszorosára emelkedtek. A városháza csatát nyert az adóháborúban, de győzelme kétesnek bizonyult: a tőke menekülni kezdett a városból, nőtt a munkanélküliség és a nyomor.

A földbirtokosok hatalmi fölényét mi sem bizonyítja jobban, mint Nedeljković adófőnök példázata: »Egy bérház jövedelme 1917-ben 10 240 korona volt. Most 38 866 korona. Ez hetvenhat hold föld jövedelmének felel meg. A földbirtok adóterhe nem változott. 1917-ben 1691 korona volt. Most is annyi. A bérház adóterhe 1917-ben 5632 korona volt. Most pedig 20 300 korona.«

Az adatokból kiderül, hogy a bérháztulajdonosok helyzete csak a földbirtokosokhoz viszonyítva romlott. 1917-ben, a felbecsült jövedelmük 55 százalékát, 1920-ban körülbelül 53 százalékát fizették adóba. Kiderül az is,

hogy a házbérek háromszorosára emelkedtek. Ugyanakkor a lakosság nagy részének, mintegy ötvenezer embernek. jövedelemforrásai alig változtak. A város nyugalmának árát nem azok fizették, akik panaszkodtak a terhekre és dicsekedtek jótékonyságukkal. A burzsoázia összemarakodásának fő problémája: ki mekkora darabot kap az inséges világ koncából?

A birtokviszonyok ismeretében a torzsalkodás nemzetiségi vonatkozásairól is reális képet kaphat az olvasó. Azonban, ha a munkások bármely foglalkozási ágon, bármely üzemben, vállalatban bérharcot kezdtek, a »Neven«, a »Bácskai Hírlap« és »Narod« egyszerre hördült fel: Sztrájkolnak a pincérek... a fodrászok... a bőrmunkások... »Nincs olyan előírás, hogy a főnök háromezer koronát köteles fizetni alkalmazottának!« Ebben egyetértettek.

Az éhezők öt kiló lisztet kaptak fejenként. Hatósági lisztet. Szegénylisztet.

Abban az esztendőben sok, ma már kevésbé divatos fogalom volt használatban. Igazolt szegények. Ellátatlanok. Inségadó. Kútbadobás. Hadiszegények. Hadiadó. Kiutasítás. Zendülés. Hűtlenség. Lázadás. Forrongás. Elfojtás. Záróra. Ostromállapot. Halálugrás a városházáról. Haramiavilág. Szegénykonyha. Segélyalap. Pénzbeváltás. Himlőjárvány. Fejmunkások. Napszámbőség, bérszegénység. Meghurcolás, városi panama, magán panama. Puccskísérlet, lánckereskedés, hadikávé. Adóprés, jár-

ványos kártya-düh, törzslumpok, kis részegek és jobb emberek rossz ruhában...

Abban az esztendőben, ezerkilencszázhúszban, öt kiló inséglisztet kaptak az igazolt szegények, hogy hallgassanak...

A NAGY SZTRÁJK

Az öt kiló liszt nem sok, de egy kis csendet lehet belőle csinálni. A csend több mindenre jó. Időhúzásra. Erőgyűjtésre. Alkudozásra. Hasznos és a hatalmat szolgálja. A hatóság meg sem várta, hogy elfogyjon a búza. Sietve, kapkodva cselekedett: a rendőrséggel bezáratta a Munkásotthont. A kapura került hivatalos pecsét nem csillapította az ellátatlanok éhségét.

(A burzsoázia első ellencsapása mindig a Munkásotthont érte. Nyolc hónappal az áprilisi események után, 1921 február nyolcadikán a következő közleményt hozták nyilvánosságra: »A suboticai Munkásotthonban újabb kanalitás történt. Lefoglalták a berendezést és bezárták. A Munkásotthon kalandos útjában ez már a harmadik eset, hogy a hatóság kénytelen közbelépni, és megfékezni a kommunista munkásságot, amelyet lelkiismeretlen vezetők túlzásokba akarnak kergetni. Az új Munkásotthon akkor fog megnyílni, *mikor a helyi munkásság hivatalosan ismét szociáldemokrata álláspontra fog*

helyezkedni, úgy hogy a Munkásotthonba már a szociáldemokrácia szelleme fog költözni.«)

1920. áprilisában a hatóság még nem szabott ilyen agyafúrt feltételeket. Nem ismerte kellőképpen a munkásmozgalmat. Saját erejével sem volt egészen tisztában. Óvatosan, félős aggodalommal támadott. Minden lépés után megállt, kémlelődni. Előre, hátra, jobbra, balra tekintgetett. Mi lesz? Mi következik?

Március utolsó napjainak zajos eseményei semmit sem tisztáztak. Fellobbantak, s elhamvadtak az indulatok. Amikor a rendőrség körülfogta a munkások gyűlését, már nem történhetett semmi. Az indulat-villámokkal telített ösztönös gerjedelem lassú gomolygással foszladozott. A rendőrség nem tudhatta, mi következik. Abban sem volt bizonyos, hogy ő lett a néma háború győztese. Ha az ár visszahőköl, mindig a gát az erősebb.

De a gát mozdulatlan.

A hatóság sem maradhatot sokáig a védőgát merev szerepében. Az öt kiló liszt hamar elfogy, s jön az új áradás. Több, mint egy hét kellett, hogy rendezze sorait. A rendőrség kezdte az ellentámadást. Utána a sajtó következett. Elsősorban a városháza szócsöve, a Neven. Ki szervezte a márciusi felfordulást? Miért nem cselekszik a rendőrség? Miért nem fogja el, s bünteti meg a bűnösöket? Erélyes intézkedéseket

követelt a szervezők, fejesek, az uszítók ellen. Ezt a karhatalom okos, elfogadható tanácsnak vélte.

Miután a Mukásotthon lepecsételésének nem lett komoly következménye, a hatóság — természetesen »a közvélemény« nyomására — erélyes rendcsinálást kezdeményezett. Letartóztatták a munkásmozgalom legismertebb vezetőit. Az államrendőrség hasznosította a besúgók buzgó munkáját. Ők régóta mondják, hogy azt a bizonyos Lazar Petrovićot vissza kell toloncolni Belgrádba és akkor Szabadkán békesség lesz.

Lazar Petrović visszatoloncolása »kísérleti léggömb«: utána feszült várakozás. Történik valami? Az történik, hogy a mozgalom néhány ismertebb vezetője — köztük Vértes Árpád — eltűnik a rendőrség szeme elől. És kitűnik, hogy az államrendőrség besúgóinak felkopna az álluk, ha jóslásokból kellene megélniök. Megjövendölték, hogy Lazar Petrović kiemelésével a szabadkai munkásmozgalom megbénul, nem lesz irányítója. És mi történt? A mozgalom ahelyett, hogy megbénulna, felpezsdül, tiltakozik.

A hazatoloncolás nagy vihart kavart. A munkásság tiltakozása túlhallatszott a város határán. A belügyminisztérium sem maradhatott tétlen, kénytelen volt jobban megvizsgálni a szabadkai állapotokat. Persze, a munkások tiltakozását nem vette túlságosan komolyan. Válaszra sem érdemesítette. Ellenben, a heves tiltakozásból

megállapította: még sok vezető lehet szabadlábon. Azokat is célszerű lenne — lehetőleg minél előbb — becsukni.

Előkerültek a minden rendű és rangú besúgók gondosan őrzött jelentései. Ezekből megállapították, hogy a nyugtalanság egyik darázsfészke a vasút. A belügyminisztérium utasítást adott a vasúti munkások vezetőinek azonnali elfogására. Letartóztatták Rizsányi Pált, Franjo Kopilovičot, Faragó Arturt és másokat. Az államrendőrség besúgói elégedettek lehettek: minden a javaslataik szerint történt. Megjövendölték: ha ezeket becsukják, fejetlen marad a szervezet. És csend lesz. Sokáig nagy csend lesz Szabadka városában.

Április tizedike körül, az öt kiló liszt — ha takarékosan bántak vele — még nem fogyott el. A csend és a békesség feltételei adottak: az újságok a letartóztatásokról nem közöltek hírt. Egyéb szenzációkkal voltak elfoglalva. Sztrájkolnak a dinárkészítők. Judenics (cári tábornok) még mindig akarja Pétervárt. Az adószedők sztrájkja. Kassán sortűz az éhezőkre. Dr. Matijević főispán együttműködik a munkásság képviselőivel. Az öt kiló liszt — ha takarékosan bántak vele — még nem fogyott el. De a letartóztatások híre elterjedt. Idegesség.

Pár nappal a letartóztatások után kezdődő eseményekről a »Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije« című könyv ötvenötödik oldalán a következők olvashatók: »Akkor került sor a vasutasok általános sztrájkjára. Köz-

vetlen oka az új »Ideiglenes szabályzat«, amellyel a kormány hatálytalanítani akarta, az általa és a közlekedési munkások szakszervezete által, megkötött »Protokol-egyezmény« főbb tételeit. Mivel a szakszervezet minden közbelépése hatástalan maradt, a vasutasok sztrájkot kezdtek. Ez volt a munkásosztály egyik legátfogóbb, leghevesebb gazdasági jellegű akciója. 1920 április 16-án kezdődött...«

A történelem, országos méretekben, az események lényegét szűrte le. Nagy általánosságban vázolja az erőviszonyokat. Szabadka rendkívül érzékeny pont volt, a szociális feszültségek lázában égő, forróhangulatú ország testén. A karhatalom mindenáron meg akarta akadályozni a sztrájkot. Milyen erőket vonultatott fel a munkások ellen?

Sem a városi rendőrség, sem az államrendőrség nem volt készenlétben. A városi rendőrség a kis bűnözőket kergette, az államrendőrség saját sorait tisztogatta a korrupt, panamákba keveredett elemektől. A siker után kissé elszunnyadozott. A márciusvégi zavargások óta túlságosan könnyű győzelmeket könyvelt a dicsőség-kontóra. Lepecsételte a Munkásotthont és becsukta a vezetőket.

Mi egyebet tehetett volna még? Az államrendőrség nem hitt az erőteljesebb megmozdulás lehetőségében. A polgári közigazgatásnak elég volt a maga baja. A városházán sem tudott rendet csinálni. Ebben az időszakban a

közvélemény megnyerésével foglalatoskodott: saját adakozó nagylelkűségét magyarázgatta, és nagy buzgalommal igyekezett a városi polgárság vállára rakni az ínség terheit.

A katonaság volt az egyetlen hatékony erő, amelyre számítani lehetett. Csakhogy szokatlan feladatot kapott. A katonák nem szerettek a nép ellen vitézkedni. A parancsnokság tájékozottsága elnagyolt, általános: a hadügyminisztérium előzetes parancsa értelmében, nagyobb megmozdulás esetén fel kellett készülnie a vasutasok mozgósítására. Ezen a szokatlan arcvonalon a hadsereg nem a legbiztonságosabban mozgott. Legszívesebben a kaszárnyákban maradt volna, várakozási állásponton. Nem maradhatott. A szabadkai alakulatokat riasztották először az országban.

Az első katonai körzet parancsnokságának irattárából előkerült okmány szerint, Gavanski (az újvidéki vasútállomás főnöke) április tizenötödikén, este huszonhárom órakor a következő sürgős jelentést küldte: »Most vettem a szabadkai vasútigazgatóság táviratát. Ötven fegyveres katonát kér sürgősen a sztrájk letörésére« Újvidék még csendes volt. Belgrád is. A parancsnokság intézkedése nem késett. »Megparancsolom a VII. gyalogezrednek, azonnal küldjön a helyszínre ötven fegyveres katonát és két tisztet. A parancs végrehajtása jelentendő.«

Éjfél sem volt. Minden vasutas abbahagyta a munkát. Csak néhány tisztviselő lézengett az irodákban.

Az államrendőrség emberei mégsem végeztek kifogástalan munkát. Valamiről megfeledkeztek... De miről? Nem az igazi vezetőket csukták be? A világ egyetlen rendőrsége sem szívesen ismeri el saját baklövését. Szó sem lehet tévedésről! A rendőrség az igazi vezéreket csukta be. Ezt a sztrájkot *valaki más* szervezi!

Még nem gondolt (vagy nem akart gondolni) tizenéves fiatalokra, akik az utóbbi hónapok minden megmozdulásában résztvettek. A rendőrség, saját érdekében a lehető legkedvezőbb álláspontra helyezkedett: irredentizmus. Ez megfelelt a politikusoknak is. Az egész burzsoáziának.

Csakhogy: még nem tudta, hogy a sztrájk előkészítésében közvetlenül részt vett Filip Filipović, a Jugoszláv Szocialista (kommunista) Munkáspárt főtitkára. A szervezés munkáját pedig a fiatal kommunisták végezték el Josip Zelić vezetésével, olyan tökéletesen, hogy a dicsekvő titkosrendőrség értesülések nélkül maradt. Mihez kezdhetett a tájékozatlan rendőrség? Kapkodott. A munkássággal szemben egyetlen komoly erő maradt — a hadsereg.

A tiszamenti hadtest parancsnoksága április tizenhatodikán újabb erőket vont össze. Kihirdették a rendkívüli állapotot. A parancsnokság elrendelte: 1. egy század biztosítsa a vasútállomást, 2. megerősíteni a helyőrségi börtön őrségét, 3. egy-egy szakasz szállja meg a villanytelepet és a telefonközpontot, 4. két szakaszt rendelt a városháza őrzé-

sére és 5. őrséget állított a pénzintézetek elé. Távirat a felsőbb parancsnoksághoz: »Jelentem, hogy délelőtt tizenegy órakor a helyzet változatlan. Kilenc órakor volt bizonyos félreértés: ezért a piac felbomlott. A rendet rövid idő alatt helyreállítottam.«

A hadsereg mindenre felkészült. Járőrszolgálatot teljesített. A rendőrség a sztrájk első (Szabadkán a második) napján a katonasághoz csatlakozott.

A járőrök parancsot kaptak: karhatalommal gyűjtsék össze a vasutasokat. (Ez lett volna a rendőrség dolga.) Az első napon egy mozdonyvezetőt és egy fékest fogtak el. A pályaudvarra kísérték őket.

A tiszt kiadta a parancsot: álljanak munkába. A mozdonyvezető és a fékes bólintott. Rendben van.

Egy mozdonyvezető és egy fékes... Gyér személyzet, a forgalom megindításához!

A két tagú személyzet nem volt beszédes kedvében. Hol vannak a többiek?

Vállvonogatás.

A tiszt haragudott. Kiabált. Káromkodott. Mi az ördögöt kezdjen két vasutassal? Két civillel!

Azután rájött, hogy a kiabáló módszer nem célszerű. Némi fejtörés után a lélektani hadviseléshez folyamodott. »Egy mozdonynak mozogni kell — adta ki a parancsot. — És fütyülni! Minél többet fütyülni!«

Tolatni kezdett egy mozdony. Fütyült. Tolatott. Fütyült. Egész nap, fütyült, tolatott.

A várt hatás elmaradt. A katonák szidták a rendőröket. A rendőrök fifikáztak: majd az éjszaka! Hazamennek ők aludni.

Az éjszaka tényleg elfogtak tizenhat vasutast.

Bekísérték őket. Most már a bekísérteket is őrizni kellett. Ketten-hároman ismét elszöktek.

Hatékonyabb intézkedés szükségeltetett.

A hatékonyabb intézkedést a vasút katonai felügyelőségének főnöke gondolta ki és a vasútigazgatósággal publikáltatta: »Mivel Bácska a megszállt övezetben van, az igazgatóság felhívja a személyzet (a vasutasok) figyelmét, hogy a mostani sztrájkot a katonai hatalom elleni lázadásnak minősíti és ebben az ügyben a hadbíróságot tartja illetékesnek«.

Ijesztés volt.

EGY ÁRULÓ A SZÍNRE LÉP

A vasutasok sztrájkja túlnőtte a bérharc optimális méreteit. Politikai jellegűvé duzzadt. Munkások és katonák — egyelőre vértelen — háborúja. A cselekmény politikai jellegének köszönhető, hogy ma sincs róla megbízható történelmi értékelés. A JKSz tör-

ténete külön nem említi. A vasutasok sztrájkját — általában — gazdasági jellegű akciónak minősíti. A korabeli polgári sajtó (később a bíróság is) szóra sem érdemesíti a gazdasági vonatkozásokat. Tisztán politikai ügynek tekinti. Méghozzá nacionalista és irredenta kísérletnek. (Talán a katonákat ezzel lelkileg jobban fel lehetett készíteni a munkások ellen.)

Az események résztvevői egybehangzóan állítják, hogy a sztrájk előkészítése idején itt járt Filip Filipović és konkrét utasításokat adott. Igen ám, de nemcsak ő volt itt, hanem a párt másik vezéralakja, a későbbi áruló Živko Topalović is. Erről maga számolt be a Radničke novine-ban, 1920. április 26-án:

»Tizenötödikéről tizenhatodikára virradó éjszaka kirobbant a vasutasok sztrájkja. Reggel a városi kávéházban tartózkodtam G. Đorđević-tyel, a vasútigazgatóság egyik felügyelőjével, amikor észrevettem, hogy a parasztszekerek menekülésszerűen elhagyják a várost. Eközben az üzleteket, sietve, kapkodva bezárták. Valaki hozta a hírt: a sztrájkolók a piac felé mennek. A parasztok, valószínűleg ettől rémültek meg. Előttem világos volt, hogy egy bizonyos csoport mindenáron meg akarja bontani a rendet. Manojlović úrtól, a rendőrkapitánytól megtudtam, hogy meghatározott elemek általános munkabeszüntetésre buzdítják a munkásokat, és néhány malomban már elegett tettek a felhívásnak. Én, mint

a Központi Szakszervezeti Tanács tagja, tudtam: sztrájkot a legnagyobb rendben kell lebonyolítani, semmiképpen sem szabad megengedni, hogy politikai jellegűvé fejlődjön. Mivel azonban a szakszervezetek működését előzőleg a hatóságok betiltották, nem volt alkalmam ezt megmagyarázni a munkásoknak. Ezért nyilatkozatban ítéltem el az általános sztrájkra való felhívást, amit a »Szabadkai munkásokhoz« című röpiratban tettem közzé.«

A Topalović-féle röpcédulák a sztrájk harmadik napján, 1920. április tizenhetedikén délelőtt jelentek meg. Előbb, mint az állomásfőnökség falragaszai, amelyek a megszálló katonai hatóság elleni lázadásnak minősítették a sztrájkot. Mit közölt Topalović Szabadka munkásaival? És miért ez az utólagos körültekintő mentegetődzés? A kérdésekre a fegyveres felkelés körülményeinek tisztázásával kaphatunk, viszonylag elfogadható, választ. Annyit azonban előre kell bocsátani, hogy a polgári sajtó élesen támadta Topalovićot. Persze, nem a szabadkai, hanem a belgrádi. A felkelés szervezésével vádolta. (Tíz évvel ezelőtt, Szabadkán ez általános elfogadott véleménynek számított. Ha nem irredenta megmozdulás — amit bizonyítani nem lehetett — akkor Živko Topalović provokálta ki.

Topalović azonban nem hazudott a Radničke novine április huszonhatodiki számában. Valóban nem ő szervezte a felkelést. Ő a városháza körül ólálko-

dott. Magasrangú hivatalnokokkal paktált. A szabadkai sajtó sok helyt szentelt Topalović működésének és felhívásának. Az újságírók minden lépését figyelték. »Topalović pénteken végignézte a csőcseléknek mesterségesen szított zavargását.« »Topalović dr. Matijević főispánnal és Dušan Manojlović rendőrkapitánnyal tárgyalt.« A hatóság közreműködése nélkül a harmincezer példányban, szerb és magyar nyelven megjelenő röpiratot sem tudta volna kinyomtatni.

A sajtó jócskán foglalkozott a röpirattal. »Topalović a Szabadka város munkásaihoz című felhívásban követelte, hogy a sztrájkot a vasutasok vezessék. Mások ne avatkozzanak a dologba.« Erélyesen felszólította Szabadka dolgozóit: »Akkor se hallgassátok őket (a szöveg, eredetileg publikált, magyar nyelvű változatából), ha mint rendkívüli vörös kommunistáknak mutatják magukat, mert a mozgalom vezetőit később árulóknak mondják. A munkásság minden egyes harca szervezve kell hogy legyen. Minden egyes mozgalom a szervező bizottságtól kaphat felhívást, mástól nem...«

Topalović szereplése körül sok minden tisztázatlan. Miért jött éppen Szabadkára Filip Filipović illegális látogatása után? Egyik látogatás feltételezte volna a másikat? Egy bizonyos: az eseményeket a városi kávéház kirakatából szemlélő belgrádi úriembernek nem volt megfelelő kulcsa a munkásosztály szervezeteihez. Ezért a rendőr-

ség asszisztálásával a városházán át próbált a mozgalom központjába jutni. Az urak készségesen segítettek neki, és ezzel mindent elrontottak. Mert feltörhették volna a Munkásotthon kapujára ragasztott pecsétet, s eleve eloszlatják az árulás gyanújának felét, de túl buzgók voltak: nem a Munkásotthont nyitották meg Topalović tiszteletére, hanem a városháza tanácstermét!

A finnyás polgári sajtónak sem tetszett túlságosan az előzékenység. »Szombaton délután hat órakor — közölte tartózkodón a Bácskai Hírlap — a hatóság másfél órára átengedte a szocialistáknak a városháza közgyűlési termét.« Minden szó igaz. Mégis módosításra szorul. A hatóság nem egyszer, hanem kétszer engedte át a közgyűlési termet. És nem a szocialistáknak, hanem Živko Topalovićnak. A szombati átengedés az általános sztrájk megelőzésének utolsó türelmetlen kísérlete: hiszen a Bácskai Hírlap szerint is »szombaton este teljesen megváltozott a város képe. Mindenki kíváncsi volt a legközelebbi eseményekre. Szombaton éjjel az államrendőrség és a városi rendőrség razziát tartott, mely alkalommal sok gyanús alakot tartóztattak le...«

A hatóság már a sztrájk második napján »átengedte a szocialistáknak« a városháza közgyűlési termét: ezen az összejövetelen még nem jelent meg a főispán és a rendőrkapitány, és a beszélgetést sem követte általános rendőrségi razzia. Živko Topalović egyedül

érkezett a közös vezetőség ülésére, ahol ugyanazt mondta el, amit később a röpcédulán publikált. A tanácskozás résztvevői viszont hamar rájöttek, hogy nekik az adott összetételben tulajdonképpen nincs miről tárgyalniok. Tiltakoztak a vezetők bebörtönzése és a Munkásotthon bezárása ellen, majd másról beszéltek: egy ideig a márciusvégi események tanulságait elemezgették és — Topalović bosszúságára — lemondtak.

(A szociáldemokrata párt szabadkai szervezetében a fokozatosan éleződő társadalmi feszültség hatására a baloldali, forradalmi erők kerültek túlsúlyba. A politikai ügyek iránt érzéketlen katonai hatóság a megalkuvásra hajlamos vezetők üldözésével meggyorsította ezt a folyamatot. Ezért érthető, hogy a munkásmozgalom szervezetei az egyesülési kongresszuson fenntartás nélkül csatlakoztak a JSz(k)MP-hez. Azonban az egyesülési és a vukovári kongresszus között szervezeti átépítés folyt. A párt és a szakszervezetek munkáját közös, együttes vezetőség (összevezetőség) irányította.)

(A vezetőség elfogadta a párt irányvonalát, vállalta a forradalmi harc módszereit és a III. Internacionálé vezérelveit, de az átépítést kísérő eszmei, polarizálódási folyamat korántsem fejeződött be. Ténylegesen, az áprilisi események mutatták meg, ki merre tart. Erre a kártyára játszott Živko Topalović. A forradalmi harc hívei, a huszonkét éves Josip Zelić vezetésével, megértették a tekintélyes funkcióban

levő Topalović áruló szándékát, látták a mögötte felsorakozó erőket és mindenáron izolálni akarták. Topalović az összvezetőséget akarta. Zelićék nem tehettek egyebet, mint amit tettek: az összvezetőséget megszüntették.)

Az első taktikai összecsapás Zelićék győzelmét hozta. Topalović viszont nem adta fel a harcot. Gyorsan kellett cselekednie. A főispánhoz ment. Megírta a röplapot, amit szombaton reggel a hatóság segedelmével szétszórtak a városban. Ám a kedélyek nem akartak lehiggadni. Topalović újra tárgyalt dr. Matijević főispánnal és Dušan Manojlović rendőrkapitánnyal. Most már nyiltan, álcázás nélkül. Matijevićék tanácsolták neki, hívja össze újra a vezetőséget. De miféle vezetőséget? A vezetőség lemondott! Az aprótermetű rendőrkapitány ezt nem hitte el. Lehetetlen, hogy a szervezett sztrájknak ne lenne vezetősége... Ha meg nincs, akkor még nagyobb a baj. Az anarchia veszedelme fenyeget. Vezetőségnek muszáj lenni. Ki kell találni.

Kitalálták. Berendelték a tekintélyesebb munkásmozgalmi embereket. Este hatra, a városházára. Meghívták a sajtót. A játszmában nagy szerepet szántak a nyilvánosságnak. Hadd lássa mindenki: van vezetőség és tárgyal a hatósággal. A színfalak mögötti ravasz játék sok gondot okozott a történészeknek. Hogy lehet az, hogy a lemondott vezetőség másnap — igaz, némileg megváltozott összetételben — de mégis összeült?

Ezt a vezetőséget saját használatára találta ki a hatóság. Zelićék fölöttébb furcsa helyzetbe kerültek. Topalović, a rendőrkapitány és főispán társaságában leleplezte magát. De csak egy szűkebb kör előtt! Este hat óra. A gyűlés elhúzódhat kilencig, fél tízig... Kinek a szava jut el először a munkásokhoz? Reggel megjelennek az újságok. A hatóság ravaszul választotta meg a gyűlés időpontját!

Az újságok másnap megírták: »a munkások népgyűlésén felszólaltak Topalović, Zélics József, Váczi András és Takács József. Topalović erélyes, fenyegető hangon megismételte a röplap tartalmát.« (Bácskai Hírlap) Zelićék (a gyűlés ne húzódjék el túlságosan) »megjátszották« a hatóság által előírt szerepet. Másnap kiderült, ki járt jobban.

Az újságok tömören a következőket közölték: »A szocialisták 1. tiltakoztak a vasútigazgatóság (állomásfőnökség) plakátja ellen, 2. tiltakoztak az irredentizmus vádja ellen, hangsúlyozván, hogy a sztrájk bérmozgalmi cselekmény, kimondottan gazdasági jellege van, 3. követelték a letartóztatott vezetők szabadonbocsátását, mert csak ők biztosíthatják a rendet és a város nyugalmát és 4. követelték a Munkásotthon azonnali kinyitását.«

És ezen az ülésen az összvezetőség most már a nyilvánosság előtt »mondott le«: »Mi, a suboticai — szabadkai munkásszervezetek összvezetősége, to-

vább nem tudjuk vezetni a munkásokat, tehát ezt a bizalmat visszaadjuk a munkásoknak, ha szükségük lesz rá, hétfőn válasszanak új vezetőséget.«

Megtörtént a szakadás. Ettől kezdve a forradalmi harc hívei többé nem tudtak szót érteni a megalkuvó reformistákkal. Topalović sokkal ravaszabb volt, semmint, hogy ne látta volna, mire megy a játék. Őt másnap egyáltalán nem lepte meg, a hatóság és az újságok számára hihetetlen hír, miszerint »*a vezetőség nélkül maradt munkások* egységesen az általános sztrájk mellett döntöttek. A sztrájk hihetetlen szervezettséggel, szinte egyszerre kezdődött a város minden pontján.« A Bácskai Hírlap munkatársa külön beszámolóval kedveskedett olvasóinak: »Az üzletek parancsszóra bezártak. A pincérek azonnal elvonultak a kávéházakból. Csak a tulajdonos és hozzátartozói szolgálták ki a vendégeket. A cigányok szintén sztrájkoltak. Egyetlen kávéháázban sem volt zene.«

»...a munkásoknak, ha szükségük lesz rá, hétfőn válasszanak új vezetőséget.« Szombaton este ez aligha nyugtatta meg Živko Topalovićot. Nem annyira a hétfőn esedékes választás kimenetele érdekelte, hanem a sztrájk sorsa. Ami szombat és hétfő között történhet! »Mindent meg kell tenni a fegyelem megőrzéséért. A sztrájk csak a rend feltételei között járhat sikerrel. Meg kell óvni a mozgalmat a szélsőséges elemektől...« — mondotta.

Josip Zelić, éles szavakkal válaszolt: Bérjavítás — mondta — ez a sztrájk célja. A hadsereg viszont fenyegetődzik. Nem a bérjavítás miatt. Az túlságosan átlátszó lenne... Kitalálták az irredentizmust. Ha a mozgalmat irredenta jellegűnek nyilvánítják, a bérjavítás lehetőségétől fosztanak meg bennünket!«

Topalović, látván érveinek gyengeségét, elvesztette türelmét és kimondta: »A sztrájk sorsa a Ljubljana—Zagreb—Beográd vasútvonalon dől el! Itt Horthy Miklós sovinizmusát kell megakadályozni!«

A gyűlés feloszlott.

Topalović egyedül maradt a hatóság képviselőivel. 1920. április 17-én szombaton este, a városházán.

A párt és a szakszervezet központi vezetősége huszonegyedikére meghirdette a két napos általános, szolidaritási sztrájkot. Szabadkán április tizennyolcadikán kezdődött az általános sztrájk. A Neven csatlakozott a Bácskai Hírlap csodálkozásához:

»Az utcákon tömeg. Soha nem látott sokadalom. Mi lesz? — kérdezgetik egymástól az emberek. Érthetetlen, hogy munkásság, amely vezetőség nélkül maradt, ilyen egyöntetűen, egységesen határozott a sztrájkról...« Írta a Bácskai Hírlap. A Neven tovább ment: »Ha nincs vezetőség és mégis van sztrájk, ki szervezi? Érthetetlen!«

A politikusok fejében szintén ilyen érthetetlenség-féle lakozott. De Topalović elszigetelése után egy kicsit hallgattak az irredentizmusról. Sokkal komolyabb volt a helyzet. A néma vasárnap veszedelmesen fenyegető csendjét csak a katonaság merte megtörni. A politikusok levonultak az események színteréről.

A hadsereg eddig többé-kevésbé passzív volt. Járőrök kószáltak a városban (a szemtanúk szerint nem nagy kedvvel és meggyőződéssel) a tisztek részéről elhangzott egy-két fenyegetés, de a parancsnokság fél szemmel a városházára figyelt. Az összefogdosott vasutasokkal bajlódott. Azok dolgoztak, hogyne dolgoztak volna... fegyveres díszkísérettel. Egy katona, meg egy vasutas. Beszélgettek. Az állomásfőnökség felhívásának semmi foganata. Ha a járőrök elfogtak egy sztrájkolót — ment. Önként nem. Néha a járőrök is arra haragudtak, akit elfogtak.

Tizennyolcadikán egyetlen egy vasutast sem fogtak el. A sztrájkolókat elnyelte a föld. Minden leállt. Megnémult, megbénult a város. Ekkor Milan Radojčić I. osztályú kapitány aláírásával a következő parancsot hirdették ki:

»A Szerb-Horvát-Szlovén királyság hadügyi és haditengerészeti minisztere a folyó hó 17-én az FGYO jelzésű és 117 048 számú utasításával elrendelte, hogy az első és második mozgósítási korosztályba tartozó vasúti alkalmazottak kivétel nélkül két hónapos hadgyakorlatra behívandók. Ennek értelmé-

ben megparancsolom: a szabadkai vasútigazgatóság fennhatósága alá tartozó hadköteles munkások és alkalmazottak ma este hat órára jelentkezzenek a pályaudvar katonai parancsnokságán. Aki a parancsot megszegi, haditörvényszék elé kerül, ahol katonai törvények értelmében ítélkeznek felette.«

A szigorú parancsot nyomban kihirdették. Vasárnap este hat órára százharminc munkás és alkalmazott jelentkezett a pályaudvar parancsnokságán. Az alkalmazásban levők tíz százaléka! A forgalom megindításához kevés. A katonaság most már nem tudta mitévő legyen. Várt! (Mi lett a mozgosítási parancs sorsa? Egy hónapig volt érvényben. Akkor minden közlemény, magyarázat nélkül félretették. Elhallgatták.)

A néma vasárnap nem hozott feloldódást. Csak a csend feszült tovább, a nagy sötétségben. A villanytelep nem dolgozott. A néptelen utcák kövein tompán kopogtak az őrjáratok. A néma éjszakát csak a felkelés éjszakája követhette. Tovább már nem lehetett feszíteni a csendet.

Hétfőn reggel új plakát várta a szabadkaiakat. Szerb és magyar nyelven Dušan Manojlović rendőrkapitány aláírásával. Íme, a magyar nyelvű szöveg, valószínűleg rendőrségi fordításban:

»Az egész város területén mindenféle hazug és nyugtalanító híreket terjesztenek, amelyek képesek a lakosság között pánikot előidézni. Ez okból a

legszigorúbban elrendelem, hogy ezen város polgárai mindazokat, akik ilyen nyugtalanító híreket terjesztenek, jelentsék fel a legközelebbi rendőrközegnél, mert ellenkező esetben az is, aki a feljelentést elmulasztja a legszigorúbban lesz megbüntetve. A hazug és nyugtalanító hírek terjesztései a katonai bíróság rendelkezései alá esnek. Suboticán 1920. április 19-én, Dušan Manojlović rendőrkapitány.«

A rendőrség teljesen elvesztette tekintélyét. Minden közleményében a katonai bíróságra hivatkozott. A délutáni órákban Manojlović rendőrkapitány újabb közleményt adott ki. »A katonai állomásparancsnokság 206. számú rendelete értelmében kilenc órán túl az utcán való tartózkodás a legszigorúbban meg van tiltva és mindenki, aki ez ellen vét a katonai törvények teljes szigora szerint lesz büntetve.«

A katonai törvények teljes szigora szerint!

A katonaság a saját mozgósítási parancsát sem tudta érvényesíteni. Hétfőn reggel a városháza előtt nagy, csendesen bámészkodó, mozdulatlanul kíváncsi tömeg verődött össze. Az ablakokat nézték kitartóan. A boltosok megijedtek, lehúzták a redőnyöket. A kávéházak becsuktak.

Ostromállapot.

A katonaság megszállta a város főterét. Idegesen vonult föl, a tömeg utat engedett, de a katonaság nem akart elvegyülni.

Vezényszavak: »Oszolni! Szétoszlani!«

A tömeg lassan, ténferegve oszlott, a térbe torkolló utcák ide-oda kóválygó, visszakíváncsiskodó csoportokat nyeltek el, a mellékutcákban újabb csoportok verődtek össze, senki sem akart hazamenni.

(A Bácskai Hírlap: hétfőn a katonaság feloszlatta a városháza előtt összegyűlt tömeget, hazaküldte a köpködőről a megjelenteket. Délelőtt kilenc órakor szétkergette a piacot is. Az üzletek egy részét erőszakkal kinyitották, de az alkalmazottak nem álltak munkába.)

Márciusban a fiatalok borították fel a rendet, most a hadsereg kergette szét a piacot. A katonaság kapkodott, ide-oda masírozott, andalogva és futólépésben, és egyre hangosabban káromkodva. A piac szétkergetése után parancsot kapott: nyissa ki a boltokat, de a térre is ügyelni kellett, mert a bámészkodók visszatértek. Szuronyos puskával boltról boltra, dörömbölve: »Kinyitni! Kinyitni a jóistenit! A törvény nevében...«

Az ijedősebb kereskedők engedelmeskedtek, de látván az elvonuló, kapkodó-káromkodó hadfiakat siettek gyorsan bezárni, mert ki tudja, mi következik még... Most már a tiszteknek sem tetszett a művelet: szidták a tehetetlen civileket, elnézték a közlegények mind gyakoribb rágyújtását... A fene enné meg ezt a bolond várost!

És a rendőrség? Kiáltványozott. Légüres térben vergődött: »elrendelem... a katonai törvények teljes szigora...« Sejtelme sem volt, honnan irányítják a mozgalmat.

Április tizenkilencedikének forró éjszakája következett. A felkelés éjszakája.

A FELKELÉS ÉJSZAKÁJA

Mi történt Szabadkán, 1920 április 19-én? Megidézzük a tanúkat. Elsőnek Petar Pekić történészt. A »Povijest hrvata u Vojvodini«, 1930-ban, Zágrábban, a Matica Hrvatska kiadásában megjelent könyvében, a harminckilencedik fejezetben a következőképpen magyarázza az eseményeket: »Éppen abban az időszakban, amikor a magyar küldöttség a párizsi béketárgyaláson volt, 1920. márciusában Szegeden megalakult az Irredenta Liga, amelynek az volt a célja, hogy az utódállamok területén titkos felforgató szervezeteket hozzon létre: a megszállt területeken szervezett felkelésekkel, rendbontással akarták bebizonyítani a világ közvéleménye előtt, hogy az itteni népek magyar uralom alá vágyakoznak. Az akciót — természetesen — szította és serkentette a hivatalos magyar diplomácia is. Szabadkán 1920. márciusában Ruttai István (Pekić szerint Stjepan) volt vasúti alkalmazott alakított ilyen titkos szervezetet, amelybe vasutasokat, munkásokat és csavargó-

kat tömörített. A rendőrség azért nem tudott mindjárt a szervezkedés nyomára lelni, mert a mozgalom tagjai rövidített jelszót (!) használtak. (Lábjegyzetben: a jelszó ez volt: Területvédő Liga. De Ruttai (Pekić szerint Rutaly) ennek csak a rövidített változatát alkalmazta. Tehát: T e r v é l. Erre a huncutságra már nem tudott rájönni a rendőrség...)

Pekić folytatja: »A szervezetnek látszólag kommunista jellege volt, de a felszín alatt irredentizmussal átítatott magyar nacionalizmus forrt. Az egész szervezet nyolc bandára oszlott, minden banda parancsnokot választott, a főparancsnok Ruttai volt. Fejszékkel, tőrökkel, pisztolyokkal, puskákkal és gépfegyverekkel fegyverkeztek fel. Fegyveresen gyülekeztek a város szélén. 1920 április tizenkilencedikéről huszadikára virradó éjszaka nyolc banda rajtaütésszerűen megtámadta a várost, azzal a céllal, hogy lefegyverzik a rendőrséget, megszállják a pályaudvart és a postát, elfoglalják a börtönöket és kiszabadítják a rabokat, fellázítják a katonaságot, azután kirabolják a várost és agyonverik a gazdagokat, (és hogy az olvasónak ne maradjanak kétségei az irredentizmus ügyében, Pekić külön hangsúlyozza) különösen a bunyevácokat, mint a város vezetőelemét és ilymódon kikiáltsák a proletárdiktatúrát. Sikerült elfoglalniok a II., VI. és VIII. köri rendőrőrsöt, megölték és kirabolták Gál Imre rendőrtisztet és Stjepan Šarčević közrend-

ört, Đuro Stipić rendőrt pedig elfogták és magukkal hurcolták. A városban mindenfelé lövöldözések voltak: a lázadók tüzet nyitottak minden rendőrállomásra. De akkor riadóztatták a helyőrséget és a katonaság akcióba lépett. Néhány óra alatt elfojtotta a lázadást. A lázadók, látva kísérletük teljes kudarcát, visszavonultak a bajai temetőbe. Itt a katonaság bekerítette őket, vezéreiket elfogta, csak Ruttainak sikerült Magyarországra menekülni, ahol hálából csendőrt csináltak belőle.«

Milan Dubajić szabadkai történész (a »Radnički pokret u Subotici do kraja 1918—1921 god.« című könyvében) így látja a hadsereg szerepét a puskaporos éjszakán: »Mit tett a katonaság és a polgári közigazgatás a felkelés éjszakáján? Tudtak róla, hogy készül valami, mégis meglepték őket az események. Csak a lövöldözésből értették meg, hogy valami rendkívüli történik. A titkosrendőrség főnöke először telefonon majd éjfél után fél kettőkor személyesen tájékoztatta a tiszamenti hadtest parancsnokságát. A katonaság szigorított óvintézkedéseket foganatosított. Erősítést küldtek a pályaudvarra, a villanytelepre, a városházára, a postára és még néhány stratégiai pontra. A külső területekre csak hajnalban, virradatkor indultak járőrök. Akkor még mindig lövöldöztek. De összeütközésre nem került sor.«

Más szóval, semmiféle bekerítés nem volt a bajai temetőben. A felke-

lés nem sikerült. A csoportok közül csak egy indult akcióba. Ez is hajnalban feloszlott. A fegyvereket részben hazavitték, részben a temetőben hagyták. Ezeket szedte össze — jóval napfölkelte után — a katonaság.

Egy hiteles dokumentum. A vádirat. Dr. Milan Magarašević mondta el a rögtönítélő bíróság előtt 1920. június 22-én. »A vádlottak beismerése és a tanúk vallomása alapján bebizonyosodott, hogy a szökésben lévő Ruttai István vezetésével, a vádlottak előre meghatározott rendeltetésű bandákba verődtek, puskákkal, pisztolyokkal felfegyverkeztek és elfogadván a »Tizennyolc nyárfa« jelhangot, elhatározták, hogy 1920 április 19-én este a Ruttai által leadott puskalövés jelére megtámadják a rendőrséget és a csendőrséget, ártalmatlanná teszik az ellenállást kifejtő közbiztonsági szerveket, az igazságszolgáltatás börtöneiből kiszabadítják az elítélteket és az őrizetes foglyokat, kifosztják és lemészárolják a burzsujokat, majd *számolván a katonaság aktív közreműködésével*, átveszik a hatalmat, megdöntik az államot, a fennálló társadalmi rendet, és kikiáltják a proletárdiktatúrát. A megbeszélt terv végrehajtása során Sandrić vádlott, aki az elhunyt Veco Đuraševič (agyonverték a vizsgálati fogházban) bandájához tartozott, a gyülekezés színhelyéről a város felé haladva összetalálkozott Antun Stantić közrendőrrel, akit pisztolyával passzív helyzetbe kényszerített, miközben társai

ütlegelni és szurkálni kezdték, majd a banda egyik tagja — Stantić (a rendőr) vallomása szerint kirántotta hüvelyéből (a rendőr) kardját és (a rendőr) fejére vágott vele. Mivel azonban Stanticnak mégis sikerült elmenekülnie, Đurašević bandája, arra számítva, hogy a rendőr feljelenti őket, visszavonult a gyülekező helyére. Azonban a fő banda, amelyet maga Ruttai vezetett, először a VI. köri rendőrállomás elé vonult, az ablakokon és az ajtón át tüzet nyitottak, majd menekülésre kényszerítvén a rendőröket, behatoltak az épületbe, ott fosztogatván magukhoz vették a vádiratban felsorolt tárgyakat, azután elvonultak és ugyanazt csinálták a VIII. köri rendőrállomáson, majd a III. felé vették az irányt: menetközben találkoztak a járőrszolgálatot teljesítő Stipić és Šarčević rendőrökkel, Šarčevićet harc nélkül, több puskalövéssel megölték, Stipićet pedig elfogták, lefegyverezték és arra kényszerítették, hogy vezesse őket az őrsre, amelyre először tüzet nyitottak, majd behatoltak az udvarba: ott Gál rendőrtiszt állta útjukat, akire Ruttai »Lőjjétek agyon, mint a kutyát« vezényszavára három puskalövést adtak le: a három lövésből kettő halálos sebet ejtett az áldozaton. Azután behatoltak az őrs épületébe, fosztogattak, magukkal vitték a vádiratban felsorolt tárgyakat, Stipić foglyot arra kényszerítették, hogy menjen velük a kisbajmoki rendőrállomásra, ahol szintén lövöldözni kezdtek, de az épületet védő rendőrök kemény ellenállását nem tudták meg-

törni, ezért visszavonultak gyülekezési körzetükbe, a bajai temetőbe, ahol Stipić rendőrt levetkőztették, elvették az egyenruháját, az életét Ödor vádlott kérelmére megkímélvén, hazaküldték, majd maguk is szétoszlottak, a fegyvereket részben magukkal vitték, részben pedig a bajai temetőben rejtették el, azzal a szándékkal, hogy a következő éjszakán folytatják cselekményüket.«

Ez van a vádiratban. Dr. Magaraševič mindenáron irredenta lázadásnak akarta minősíteni a cselekményt. Elmondta, hogy a vádlottaknak kapcsolatuk volt a Pekić által is említett Területvédő Ligával, de ebből semmi sem bizonyosodott be. A két napig tartó tárgyaláson az ilyen nevű titkos irredenta szervezetről csak Magaraševič vádbeszédében esett szó.

A rezsim irredenta lázadást akart a világ közvéleménye elé tálalni. Még arra is ügyelt, hogy a vádlottak padjára többnyire magyarok kerüljenek. Ennek érdekében Veco Đuraševičet, az egyik csoport vezetőjét, a vizsgálat során agyonverték. Agyonverték, illetve ledobták a városháza harmadik emeletéről a szintén horvát nemzetiségű Josip Zelićet, a felkelés szervezőjét.

A Neven a következőképpen magyarázta meg az eseményeket: »A felkelés kommunista jellegű megmozdulás volt a kezdetben, de mivel a résztvevők és a vezérek többsége Kun Béla Vörös Hadseregében szolgált, de főleg, mert nem szláv elemek keveredtek az

akcióba, s ezáltal nem tekinthetők a proletáriátus részének (!!), az egész mozgalom irredenta jellegűvé fejlődött.«

A felkelés a vasutasok, majd Szabadka dolgozóinak általános, átfogó, az egész város életét megbénító sztrájkjából fejlődött ki. Abban a feszült helyzetben másféle kibontakozást várni sem lehetett. Két lehetőség volt: vagy egyik fél támad, vagy a másik. De a rezsim nem kommunista pört akart. Másféle ügy kívánkozott a kirakatba.

Az államrendőrség nem irredentákat, munkásokat kínzott és gyilkolt. Vlado Marković mondta a vukovári kongresszuson: »Tanúnak idéztek meg: szörnyű látvány fogadott: ötven teljesen meztelen, eszméletlenül nyögő, véres emberi test hevert a kőpadlón...« Huszadikán kétszáz letartóztatott volt a városházán. A politikai börtön annyi kínzást, szenvedést csak jóval később látott, amikor Kovácsevics Milos, a kormányzó úr nevében mészárolta le Szabadka legjobb fiait.

A pör hamar befejeződött. Június huszonnegyedikén már ítéletet hirdettek. Dr. Magarašević, a vád képviselője beszélt legtöbbet. A bizonyítási eljárás gyorsan, gördülékenyen ment: a vádlottak elismerték, hogy fegyvert fogtak a fennálló rend ellen. Ismerkedjünk meg velük. 1. JOSO SINDRIĆ, született Szabadkán 1895 március 19-én (25 éves) római katolikus vallású, nős, gyermeke nincs, *lakatos*, írástudatlan, *vagyontalan*. 2. KULICS IST-

VÁN, született Szabadkán, 1900. október 15-én (20 éves) nőtlen, *földmunkás*, írástudatlan, *vagyontalan*. 3. ĐURO KAJIĆ, Bajmokon született 1899. április 26-án (21 éves), *borbély*, nőtlen, írástudó, *vagyontalan*. 4. MÁRKI MIHÁLY, Jánoshalmán született 1899. szeptember 29-én, (21 éves), *molnár*, nőtlen, írástudó, *vagyontalan*. 5. MACINGER ANTAL, Budapesten született 1901. április 29-én (19 éves) (Megjegyzés: akció közben elhagyta Ruttai csoportját, hazament, a rendőrség elfogta, a vallatás során mindent elárult. Ő buktatta le a csoport többi tagját) *molnár*, nőtlen, írástudó, *vagyontalan*. 6. ÓDOR ANDRÁS Szabadkán született, 1884. szeptember 29-én, *földműves* (az ő kérésére kegyelmeztek meg Stipić rendőrnek) nőtlen, írástudó, *vagyontalan*. 7. VIRÁG MÁTYÁS, Szabadkán született 1898-ban (22 éves) *lakatossegéd*, nőtlen, írástudó, *vagyontalan*. 8. VURST JÓZSEF 1899. október 19-én született Szabadkán (21 éves) *cipész*, nőtlen, írástudó, *vagyontalan*. 9. FEJES VILMOS, Kanizsán született 1899. május 29-én, *lakatos*, nős, írástudó, *vagyontalan*, és 10. TÓTH MÁRKÓ, 1873. november 12-én, Szabadkán született (47 éves) özvegy, három gyerek apja, *napszámos*, írástudó, *vagyontalan*.

»Tisztelt bíróság — mondta dr. Milan Magaraševič — ezt a lázadást hosszú idő óta és nagyon gondosan készítették elő. Ha sikerül, akkor önök, velem együtt, régen a cseresznye és

diófákon lógnak. Kapcsolatban álltak a Magyar Területvédő Ligával, onnan kapták az utasításokat...« Tíz irredentának kellett volna a vádlottak padján ülni. Akik a fehér terrorért epedtek. Tóth Marko napszámos kivételével valamennyien fiatalok. Közülük többen a magyar Vörös Hadseregben szolgáltak. Éppen az ellenforradalom elől menekültek vissza, szülőföldjükre. Tíz vádlott, tíz munkás. Tíz vádlott, tíz vagyontalan. A Neven szerint nem lehet őket proletárnak tekinteni.

Kísérletüket a polgári sajtó felnagyította: négy, hat, sőt hét fegyveres bandáról cikkeztek, egyesek kétszáz, mások ötszáz és nyolcszáz felkelőről beszéltek. Egy bizalmas katonai jelentés fegyverzetükhöz 37 miliméteres ágyút is sorolt... Annyi zavaros mende-monda keletkezett körülötte, hogy végül a szabadkai proletáriátus elkeseredett forradalmi kísérlete — kimaradt a történelemből.

Még egy tanú. Közvetve ismerkedett meg a »Tizennyolc nyárfa« történetével, de ismeretforrásai hitelesebbek a burzsoá sajtó koholmányainál. Rodoljub Čolakovič írja a »Kazivanje o jednom pokoljenju« című könyvében:

»A kórházban alkalmam volt megismerkedni azokkal a munkásokkal, akiket 1920-ban »a szabadkai felkelés« ügyében ítéltek el. Vurst József, alacsony, fürge fiatalember, tüdővészben szenvedett és gyakran járt a kórházba. Egyszerűen, kertelés nélkül közöl-

te velem: »Én, elvtárs, kommunista vagyok. Részt vettem a szabadkai felkelésben. Most néhány eltvtársammal, 1921 óta itt raboskodom. A szabadkai felkelés, amelyben több száz munkás vett részt egy Ruttai Sándor (tévesen írja, Istvánról van szó) nevezetű lakatos vezetésével, 1920 áprilisában robbant ki a nagy vasutas sztrájk idején. A proletáriátus hatalmas forradalmi harci készségéről tanúskodik: arról, hogy a munkásosztály felkészült a fegyveres harcra. De az elszigeteltség feltételei között, a kísérlet eleve sikertelenségre volt ítélve. Már a sztrájk első napjaiban Ruttai éjszakánként munkásgyűléseket szervezett a város környékén, amelyeken a tőkésekkel való közeli leszámolásról beszélt. Az egyik összejövetelen megparancsolta a csoport tagjainak (ebben a csoportban volt Vurst is) hogy április tizenkilencedikén este jelentkezzenek a város szélén a megbeszélt helyen és akinek fegyvere van, hozza magával. Kétszáz munkás jött össze. Jó részük fegyverrel. Ruttai beszédet mondott majd bejelentette, hogy az éjszaka folyamán elindulnak a hatalom átvételére. A feladat végrehajtására megalakult proletár osztagok különböző pontokról indultak el azzal, a céllal, hogy elsősorban a rendőrállomásokat támadják meg. Ruttai a felkelők egyik csoportjával két rendőrállomásra hatolt be. A rendőrök, értesülve az őket fenyegető veszélyről, elmenekültek. Nem tanúsítottak komolyabb ellenállást. Még arra sem jutott idejük, hogy fegyvereiket magukkal vi-

gyék. A felkelők több puskát és sok lőszert zsákmányoltak. A második rendőrőrs elfoglalása után fegyveres járőrbe ütköztek az utcán, amely megpróbálta feltartóztatni őket. Ruttai egyetlen puskalövéssel leterítette a járőrparancsnokot, mire a többiek eldobták fegyverüket és megadták magukat. Miután a csoport teljesítette feladatát, a megbeszélt gyülekező helyre vonult, de ott csak néhány ember várakozott. Ezek elmondták, hogy a többi osztag egyáltalán nem indult akcióba. Valaki ugyanis azt hiresztelte, hogy Ruttaiék sem indultak el. Ruttai ebben a helyzetben nem tehetett mást, mint utasítást adott, hogy mindenki menjen haza és rejtse el a fegyverét. Másnap megkezdődtek a letartóztatások. Ruttai még azon az éjszakán elmenekült. Úgy mesélték, Oroszországba ment. A vizsgálat kegyetlen kínzások után, de gyorsan befejeződött. Már június 22-én összeült a rögtönítélő bíróság. A tizenhat vádlott közül nyolcat halálra ítéltek, egyet tíz, egyet pedig tizenötévi börtönre. A halálra ítéltek között volt Vurst is. Büntetésüket azonban a királyi kegyelem életfogytiglani fegyházra változtatta. Vurst sohasem panaszkodott, nem bánta meg, hogy azon az áprilisi éjszakán fegyvert fogott a munkáshatalomért. Csak az elvtársairól beszélt némi keserűséggel, akik megfeledkeztek a bebörtönzöttekről. »Ha nem élne szegény idős édesanyám — mondotta — aki más szennyesét mosva görnyed a teknő fölött, akkor

rólam már mindenki megfeledkezett volna. Édesanyám minden látogatása nagyon fájdalmas. Ha megkérdem, hozott-e valami üzenetet odakintről, mindig csak hallgat és a fejét csóválja. Én hiszek a proletár szolidaritásban, de a közönyt mégis nagyon nehéz elviselni«. Én nagyon megértettem Vurstot. Saját tapasztalatomból tudom, milyen lesújtó az elhagyatottság, az elfeledettség érzése. Írtam Miletičnek, hogy kutassa fel a szabadkai elvtársakat és emlékeztesse őket a felkelőkre...«

»A szabadkai felkelés még egy résztvevőjére emlékszem. Virág Mátyásra. Egy napon magas lázzal hozták a kórházba. Mivel éppen aznap nem volt orvos, én kezeltem, ahogy tudtam. Hideg borogatást raktam a mellére, köhögés elleni gyógyszereket adtam be neki, ami nem sokat segített, mert vért köpött. Másnap az orvos tüdőgyulladást állapított meg. Egész idő alatt az ágya mellett ültem tehetetlenül, de igyekeztem segítségére lenni. Megszereztem mindent, amit a szegényes börtön-gyógyszertárban megszerezhettem. Még ma is emlékszem rá: lágyvonalú, nyílt tekintetű mongol-arca volt, szeme szénfekete, szikrázóan fényes a láztól, arcán gyöngyöző nehéz verítékcseppek, száján véres habzás. Huszonhat éves korában halt meg. Egyetlen hozzátartozója sem búcsúztathatta el. A mitrovicai fegyház szomorú börtöntemetőjében nyugszik.«

A pört különös események, szétkürtölt véres szenzációk, eltitkolt gyilkosságok előzték meg. Először a bajai temetőben lövöldöztek. Az ijedtségtől felocsúdott rendőrség csatát rendezett, amelyből győztesen került ki. Felkelőt nem találtak, de egy aggastyánt sikerült agyonlőniök. Az eseményről április huszonharmadikán számolt be a Bácskai Hírlap.

»Tegnap délután a bajai temetőben nagyobb szabású lövöldözés volt, amelyet a katonaság és az államrendőrség rendezett. A razziára azért volt szükség, mert kétségtelenül megállapítást nyert, hogy a hétfő éjjeli zendülők a bajai temetőben rejtették el az összehordott fegyvereket. A razzia alkalmával fegyvereket, kézigránátokat találtak és több gyanús alakot elcsíptek. A temetőben többfelé lövöldözés történt és egy kőműves súlyosan megsebesült. A szerencsétlenül járt ember Basics Palkovics József ötödik köri hatvannyolc éves kőműves, aki az egyik ház falát javítgatta. Az éjszaka belehalt sérüléseibe.«

Április huszonhatodikán Dušan Manojlović rendőrkapitány mitinget szervezett. Felszólalt Miladin Nedeljković, a jogi fakultás dékánja; sürgette a népőrség és a védőrség felállítását. Dr. Jovan Petrović egyetemi tanár a rijekai helyzetről beszélt. Váczi András a munkásság nevében szólt: elhatárolta magát a hétfői eseményektől.

A rendőrségi miting érdekessége, hogy a szónokok a lehető legnagyobb óvatossággal kerülték az irredentizmus hangoztatását. Annál különösebb ez, mert Újvidéken a polgári pártok képviselőinek összejövetelén, néhány nappal a szabadkai rendőrségi miting előtt, az egyik szónok, Nikola Marković kertelés nélkül kimondta: »A felkelést Horthy-ék itteni bérencei csinálták. Horthy fizeti a zsidókat, meg a kommunistákat, hogy zavart támasszanak s ezek a területek ilyen címen visszakerüljenek Magyarországhoz.«

Sejthető, hogy Újvidéken már április huszonkettedikén »tudták a koncepciót«, Szabadkán nem tudták volna? Tudták itt is, de hallgattak. Közbejött valami. A lapok a mitingről készült tudósítással együtt közölték, nagy címbetűkkel a városháza első véres szenzációját. A Bácskai Hírlap tolmácsolásában ez történt:

»Ma délelőtt véres szenzációja volt a városházának. A múlt hétfő éjjeli zendülés letartóztatott delikvenseinek egyike ma délelőtt tíz órakor leugrott a városháza első emeletéről. Az öngyilkos jelölt Bela Bajić harmincéves *földbirtokos*, akit szombaton tartóztattak le. A jómódú családból származó fiatal földbirtokos öngyilkossági kísérlete nagy feltűnést keltett. Bajićot a szintén letartóztatott kocsisának vallomása alapján vették őrizetbe, *akivel* a padláson rejtegetett *gyalogsági ágyút* a kútba dobta. Bajić a büntetéstől való félelmében ma délelőtt *a közgyűlési*

terem ablakán át a Szent István térre ugrott. Fejjel esett le az utca kövezetére, ahol eltörte a *maga elé tartott* két kezét és a koponyája bal falcsontján szenvedett nagyon súlyos, de nem életveszélyes sérüléseket. Az öngyilkos körül az utcán nagy tömeg csoportosult...«

Bajić három nap múlva belehalt a »nem életveszélyes« sérülésekbe. Temetése tüntetéssé alakult. Több ezer ember kísérte koporsóját. Rengeteg koszorú, pántlikáikon »bunyevác, szerb és magyar feliratokkal«.

Az öngyilkosságnak néhány tisztázatlan vonatkozása van. A fiatal földbirtokosnak esze ágában sem volt résztvenni sem a kommunista felkelésben, sem holmi irredenta zavargásban. Az útszélen elhagyott gyalogsági ágyút valószínűleg az ősi, paraszti gyűjtőszenvedély megnyilatkozásaképpen vette magához, ahogyan a törött kocsilőcsöt, elkopott kerékabroncsot, vagy éppenséggel a félpatkót szokták felszedni az út porából. Tehetett ő arról, hogy abban a hányódó világban gyalogsági ágyút is lehetett találni! Szerencsétlenségének egyik oka, hogy még dicsekedett is a tiltott jószággal. Titkot nem csinált belőle, de amikor veszedelmessé vált a szerzemény, kocsisával együtt cipelték le a padlásról és a kútba dobták. Ezért még nem kellett volna meghalnia. Hanem, ahogy már lenni szokott, az egyik szerencsétlenség tetézte a másikat és erről a másikról sejtelme se volt a fiatal földbirtokosnak. Ugyan-

is a katonaság, saját szerepének nyomatékosabb kiaomborítása érdekében nagyobb jelentőséget tulajdonított a kútból kihalászott ócska ágyúnak, mint amit valaha is játszott a csaták viharaiban. Beleírták mindenféle titkos, bizalmas, szigorúan bizalmas jelentésbe, nehogy a felsőbb parancsnokságok kitüntetésosztáskor megfeledkezzenek róla.

Az öngyilkossági kísérlet másik tisztázatlan mozzanata a következő: Bela Bajić a városháza tanácstermének ablakából vetette magát az utcára, illetve a Szent István térre. A tanácsterem az első emeleten található, a börtönök a harmadikon. A börtönrészleget úgy építették, hogy a foglyoknak ne kelljen találkozniok a városházán sürgölődő ügyes-bajos emberekkel. Feltételezhető, sőt bizonyos, hogy az államrendőrség túlzsufolta a börtönt. Ám az is bizonyos, hogy a szabadkai városháza összes helyiségei közül a több száz férőhelyes díszes tanácsterem a legalkalmasabb ilyesféle kihallgatási célokra. Ezzel szemben a látványos »öngyilkosság« kivitelezésére rendkívül alkalmas: ugyanis van utcai erkélye!

Karakašević, akárcsak a budapesti illetőségű Kovacsevics Milos (aki majd 1941. áprilisában veszi át a politikai börtönt) a monarchia állományából került elő és bár karrierjét inkább az erős szadista hajlamának, mint értelmi képességeinek köszönhette, azért — a néhai Karikás csendőrszázados — mégsem lehetett annyira korlátolt, *hogy* a

gyalogsági ágyúval terhelt »veszedelmes fogoly« számára lehetővé tegye, *hogy* a díszteremben kiszabaduljon őrzőinek karmai közül és az egyébként is körülményesen megközelíthető (az elnöki emelvény mögötti) keskeny erkélyajtón át a vizsgálat folyamatában a halálba rohanjon.

A gyalogsági lövészágyú tulajdonosát csak ennyire őrizték volna? Nehéz elképzelni. Ledobhatták volna Bajićot a városháza udvarába is, vagy a lépcsőházba, mint később Josip Zelićet, csakhogy Bajić esetében fontosabb volt a nyilvánosság, mint a kommunista Zelić esetében. Mutatni kellett valamilyen öngyilkosságot, *hogy* kevesebbet sugdolódzanak a börtönben elkövetett gyilkosságokról. A rendőrség számolt a lehetséges következményekkel, s érthetően a kevésbé kockázatos megoldást választotta: a politikában járatlan földbirtokos temetése valóságos tüntető felvonulás volt, mi lett volna a tekintélyes és közismert munkásmozgalmi vezető nyilvános öngyilkossága esetében!

Az időpontot gondosan megválasztották: délelőtt tíz óra, a város központjában elég sokan vannak a hír széthordásához, a munkások többsége dolgozik, a rendbontásra hajlamos diákokat pedig az iskola foglalkoztatja. A szerencsétlen fiatalember alkalmasabb helyen, alkalmasabb pillanatban már nem is lehetett öngyilkos. Nem azért kellett meghalnia a gyalogsági lövészágyú miatt, mert használta, vagy hasz-

nálni akarta — az ágyúnak szánt szerep hitelét féltették tőle! Karakašević csendőrszázadost egy nappal a gyilkosság előtt teljhatalmú hatáskörrel ruházta fel a kormány. Zavargások, forrongások, zendülések kíméletlen elfojtása érdekében. Első áldozatával a per koncepcióját egyengette és jó pontot szerzett a hadseregnél. Bár a katonai titkos jelentések nem sokáig dicsekedtek a felkelőktől zsákmányolt lövészágyúval.

A vizsgálati időszak következő fontos mozzanatáról április huszonnegyedikén értesült a közvélemény. Dr. Ivo Milić, a szabadkai királyi törvényszék elnöke falragaszon nyilvánosságra hozta: »a rögtönbíráskodást hűtlenség, lázadás, közegészségügy elleni vétkezés, valamint vasúti pályák, hajók, távirdák, telefonvezetékek megrongálása ügyében Szabadkára is kiterjesztik«. Két hónap múlva azonban a sajtó közölte, hogy az áprilisi puccs száztizenöt vádlottja közül huszonhét statárium elé kerül.

Az előzetes közlemény határozottan állítja: »a nyomozás során megállapították, hogy a mozgalmat Magyarországról irányította a Területvédő Liga«. Íme a közlemény kivonatos szövege: »Belgrádból jelentik. A kormány sajtóirodája közli: Szubotica-Szabadkán 1920. április 19-én történt puccs-merénylet ügyében befejeződött a vizsgálat. Dr. Milan Magarašević főállamügyész az összes aktákat dr. Marko Trifković igazságügyminiszter elé ter-

jesztette. Az ügyészségnek az az indítványa, hogy nyolcvannyolc terhelt ügyét rendes bíróság tárgyalja, huszonhét vádlottat pedig a rögtönítélő bíróság elé utaljanak.«

A közlemény nyilvánosság elé tárta a vád álláspontját. Szembetűnő a célzatosság. »A proletárpuccsnak indult akció — olvasható a közleményben — fővezetője Ruttai István volt, aki már Kun Béla uralma alatt jelentékeny szerepet játszott. Gyakran átlépte a határt és mindig sok pénzt hozott magával. Mint utólag kiderült, agitációs célokra. Ruttai most szökésben van, bizonyos jelentések szerint Halason tartózkodik. A másik két vezető Pavle Janović szerb katona (az előzetes közlemény Pavle Janovičot még vezetőnek tekinti!) és Veco Đuraševič, azonkívül Stevo Tumbas voltak. Az utóbbit jelölték ki Kisbajmokra polgármesterül.«

A vádhatóság Stevo Tumbas és Veco Đuraševič nevének és szerepének publikálásával belegabalyodott a hazugságok szövedékébe. A tárgyaláson sem tudott kikecmeregni belőle. Egyrészt bizonyítékokat emleget a felkelés irredenta jellegéről, másrészt megállapítja, hogy a vezetők nagyobb része horvát és szerb nemzetiségű, de közülük Đuraševič és Tumbas már nem voltak az élők sorában, Bela Bajić és Josip Zelić sorsára jutottak.

Figyelmet érdemelnek a számok is. A belgrádi közlemény száztizenöt vádlottról beszél. Az adatok Szabadkáról származtak, akárcsak a javaslat, mi-

szerint huszonhét vádlottat statárium elé kell állítani. Az igazságügyminisztérium szakértőinek nem lehetett kifogásuk a pör koncepciója ellen, ellenben a bizonyítékok minősége már a kezdet kezdetén aggodalmat okozott. Átgyúrták a szabadkaiak indítványát. A vádlottak létszámát lecsökkentették. Végül csak tizenhatan kerültek a rögtönítélő bíróság elé, de ezek közül is többel nem tudott mit kezdeni a bíróság.

A statárium tíz vádlott ügyében vélte magát illetékesnek. Hat gyanúsított ügyét (Dorozsmai Kálmán, Gresch Simon, Gál Kovács Vince, Mészáros Novák Mihály, Pavle Janović és Nagy Ferenc építkezési vállalkozó) rendes bírósághoz tette át. Az előzetes nagy számok részben a politikai közvélemény lélektani megdolgozását szolgálták (ha irredentizmus, legyen jó kövér), részben pedig Karakašević vizsgálati működésének igazolására rendeltettek. A teljhatalmú csendőrszázados több száz embert kínzott a városházán, több gyilkosság terhelte lelkét.

1920. június huszonkettedikén (hét nappal az előzetes közlemény megjelenése és tizennyolc nappal a Trianoni békeszerződés aláírása után) reggel fél kilenc órakor szuronyok között, összekötözve huszonnégy elcsigázott embert (tizenhat vádlott és nyolc tanú) kísértek a városházáról a törvényszékre. Ostromállapotnak megfelelő biztonsági intézkedéseket foganatosítottak. Rendőrség és katonaság vigyázta a kijelölt útszakaszt. A törvényszék bejáratát

szuronyos katonák őrizték, mert — az újságok szerint — »az épület előtt sok száz érdeklődő gyűlt össze és a tömeg mindenáron be akart jutni a terembe«, ahova csak hivatalos egyének, vagy »ulaznicával« rendelkező kivételesek léphettek. Negyed tízkor a tizenhat vádlott három padsorban elhelyezkedett és dr. Ivo Milić jelt adott a tárgyalás megkezdésére. Az újságok, elsősorban a Neven, Narod és a Bácskai Hírlap tudósításaiból arra lehet következtetni, hogy a tárgyalás megválogatott közönsége sem rokonszenvezett túlságosan a vád képviselőjével.

Dr. Milan Magaraševićnak nem lett volna nehéz dolga, ha csak azt akarja bizonyítani, hogy a tizenhat gyanúsított közül tíz résztvett a felkelésben. Ezt a vádlottak elismerték. De többet akart. Legalább annyit szeretett volna elérni, amennyit Karakaević kikényszerített a félig agyonvert emberek némelyikéből. Csakhogy ő nem rendelkezett olyan inkvizíciós eszközökkel, amilyenekkel a nyomozók dolgoztak. Nagyon elégedett lett volna, ha a vádlottak elismerik a Területvédő Ligát.

Ebben a kérdésben a felkelés tényleges résztvevőivel a nyomozás sem boldogult. Ezért hozták a vádlottak padjára a pór mellékszereplőit, akinek közvetve kellett volna bizonyítaniok a külföldi összeköttetést. A mellékszereplőket kevésbé terhelte a vádirat. Nem kellett szembenézniök a halállal. Nem volt okuk megtagadni a nyomozás jegyzőkönyvének igazolását. Azonban már

az első mellékszereplő megkötődött, feldühösítette a vádhatóságot és a koncepció omladozni kezdett.

Dorozsmai vádlott szerepe lett volna hivatott bizonyítani Ruttai kapcsolatát a Magyar Területvédő Ligával. Tanúkra hivatkozva kijelentette: április tizenkilencedikén otthon aludt. Ruttait korántsem ismerte annyira, hogy neki ilyen titkokat elárult volna. »De a nyomozásnál jegyzőkönyvbe mondta: Ruttai közvetlen kapcsolatban állt a Magyar Területvédő Ligával?« »Nem tudok semmit. Az események éjszakáján otthon aludtam.« A bíróság elnöke ismételten figyelmeztette a jegyzőkönyvbe foglalt vallomására. »A nyomozásnál mindent bevallottam. Amit csak akartak. Féltem a veréstől.« »Verték?« »Igen. És nem akartam, hogy agyonverjenek.«

A bíróság megidézte Karakaević csendőrszázadost és a Belgrádból speciális feladatokkal iderendelt Majnski főinspektort. Az elnök, a főinspektorhoz: »Alkalmaztak kényszerítő eszközöket a vallatáskor?« A főinspektor rövid gondolkozás után: »A jegyzőkönyvet mindenkor lelkiismeretesen vezették. Erre megesküszöm.« Ugyanez a kérdés Karakaevićhez, aki viszont kevésbé találékony, vagy nem számított a kérdésre: túlságosan sokan tudták az igazságot, nem akarta megkockáztatni az esedékes eskű alatti hamis vallomást, ami hátrányosan befolyásolhatta szépen induló karrierjét. Érthető türelmetlenséggel válaszolt: »A temető-

ben puskatűzzel fogadtak bennünket (ez is hazugság, csak enyhébb, mint a másik: a temetőbeli puskázás főrendezője ő maga volt) és *mi sem bánhattunk velük kesztyűs kézzel.*«

A két rendőr vallomása alaposan megnehezítette a vádhatóság helyzetét. A vádlottak és a tanúk kihallgatása után Magaraševič elvesztette türelmét és olyanokat mondott, amiből a szakmabeliek a főügyész úr nem egészen tökéletes szakmai jártasságára következtethettek. Javasolta pl. Josip Zelić kihallgatási jegyzőkönyvének felolvasását. Abból világosan kiderül a külföldi kapcsolat. Ezzel elrontott mindent. Magára haragította azokat is, akik szerették volna, ha bebizonyosodik az irredentizmus. Milyen hitele lehetett a városházán meggyilkolt Josip Zelić kihallgatási jegyzőkönyvének a két rendőr vallomása után? Másrészt, a javaslatnak volt egy jogi fogyatkozása, amit a védelem azonnal kihasznált. Dr. Milivoje Popović figyelmeztette a főügyész urat: »a statárium perrendtartásának szabályai szerint csak a tárgyaláson jelenlevő személyek vallomása érvényes. A főügyész úr nyilvánvalóan tudja; a rögtönbíráskodás nem ismer előzetes vizsgálatot. Ha van ilyen, semmisnek nyilvánítandó.« A bíróság visszavonult s eldöntötte: nincs szüksége több bizonyítékra.

Ezzel a pör politikai minősítésének kérdése lényegében lekerülhetett a tárgyalás napirendjéről, de a vádhatóság még nem adta fel a harcot. Magara-

šević nem ragaszkodott tovább a Zelić-jegyzőkönyv felolvasásához, de mondott egy lelkes beszédet, amelyben ismételten hangsúlyozta mindazt, amit bizonyítani nem tudott. »Az összeesküvés csak látszólag kommunista jellegű: valójában a magyar irredenta mozgalom véres erőfeszítése... A vádlottak valamennyien tudatában voltak a puccs végcéljának...« Bár a mondottakat semmivel sem bizonyította, a hamis történetírás túlságosan méltányolta szavait: a polgári ideológia ezzel mocskolta Szabadka munkásosztályának forradalmi hagyományait.

A vádlottak padjának legérdekesebb alakja Nagy Ferenc építkezési vállalkozó. Alkalmasnak látszott az irredentizmus vádjára, csakhogy nem vett részt a felkelésben. A munkásmozgalommal meg pláne nem volt semmiféle kapcsolata. Amikor a vádlottak éltek az utolsó szó jogán, fel sem állt, csak legyintett. Azért került bíróság elé, mert találtak nála öt puskát, egy gépfegyvert, hat tiszti kulacsot, kilenc világító rakétát és egy láda ekrazitot. A kellékek 1918-ban a Nemzeti Tanács utasítására kerültek hozzá (a nemzetőrség felszereléséből). Kötelessége lett volna beszolgáltatni a fegyvereket a szerb hadseregnek, de inkább elásta azokat, ne legyen semmi komplikáció. Az arzenált a rendőrség ásta ki a földből és megállapította: a kellékek legnagyobb része használatra alkalmatlan. Hasonló állapotban voltak, mint Bela Bajić gyalogsági lövészágyúja. A bu-

nyevác nemzetiségű Bajićnak azonban meg kellett halni a használhatatlan ágyú miatt, az ő részére semmiféle szerepet nem tudtak kitalálni a felkelők pörében. Ezzel szemben Nagy Ferenc jó szereplőnek ígérkezett. Csak a statárium nem találta magát illetékesnek az ügyben.

Másik kellemetlen vádlott Pavle Janović, szerb katona. Katonai személy lévén, nem jutott a Bajićot, Đuraševićet, Zeličet agyonverő államrendőrség kezébe. Kénytelen-kelletlen szerb létére olyan vádlottak közé került, akikre a magyar irredentizmust akarták bizonyítani. Mit csinálhattak egy szerb katonával, ha már nem dobták le idejében a városházáról? Magyar irredentává nem avathatták. Esetleg valami magyarbérencség találtathatott volna, de nem gondolkoztak róla idejében. Felkészítetlenül állt a bíróság elé. A tárgyaláson aligha lehetett mást tenni, mint keresztkérdések nélkül elhinni mindent, amit mond, mert zavarában kifecseghette: nemcsak neki, más katonáknak is közük volt a dologhoz, (Ruttai többször mondott ilyesmit) és ha ezt az újságok szétkürtölik...

Janović védekezése meseszerű: Ruttai felhívására elment a gyülekezőre. Kíváncsiságból. Meg, mert éppen kimenője volt. Mikor látta a fegyveres munkásokat, megbánta az ügyet. Meggondolta magát, távozni akart, de Ruttaival nem lehetett tréfálkozni. Visszatartotta. Fegyveres őrt állított mellé. (Minden vádlott Ruttait terhelte, hang-

súlyozván a fegyveres kényszert. Tóth Márkó: »Nem lehetett meglógni, mert Ruttai bandájában minden fegyvertelenre *két fegyveres* vigyázott«. A bíróság elgondolkozhatott: fegyveres kellett a fővezérnek, ilyen körülmények között a támadás megindításához? Hol az a sok fegyveres? A nyomozás csak tíz emberre bizonyította a közvetlen részvételt.)

Janovićot nem őrizték a kijelölt gyülekező helyen. Magukkal vitték, alkalma volt végignézni a hatodik köri rendőrállomás ostromát. Elfoglalván a laktanyát, tovább nem kényszerítették. Otthagyták őrnek. Az épületben maradt egy darabig: őrködött, majd meggondolta magát, s elment. Nem jutott haza, útközben visszakeveredett a csoportba. »Véletlenül összetalálkoztam velük az utcán« — mondta. »Mi történt azután?« »Velük mentem. Muszáj volt. Kényszerítettek.« Pavle Janović ügyében a rögtönítélő bíróság illetéktelennek nyilvánította magát.

1920. június huszonnnegyedikén este nyolc óra után befejeződött a tárgyalás. Másnap délelőtt tíz órakor zsúfolásig megtelt a terem. Nyolcszor hangzott el a halál, kétszer a tíz esztendő. A terem döbbent, néma csendje nem akart feloldódni. Senki sem mozdult. Aggodalom, fenyegető feszültség ült az arcokon. A bíróság kegyelmi tanáccsá alakult, visszavonult. Fél óra múlva dr. Ivo Milić a következő szöveget olvasta fel:

»A kegyelmi tanács tekintetbe vette, hogy a nyolc halálraítélt kivétel nélkül büntetlen előéletű, iskolázatlan, tudatlan és éretlen fiatalember, akik elhanyagolt nevelésben részesültek, és akik olyan idegen agitátor frázisai és terrorja alatt állottak, akit még nem ért utól a földi igazságszolgáltatás. A kegyelmi tanács továbbá tekintetbe vette azt is, hogy a legszabadabb államnak, a sok könny és mártírvér árán megszületett Jugoszláviának a szétbomlasztására irányuló ellenséges kísérlet nem sikerült, a Szerb-Horvát-Szlovén államot átható szabadságszeretetből és nagylelkűségből kifolyólag a bíróság az összes halálraítélteket kegyelemre ajánlja.« A kegyelmi tanács javaslatát a terem közönsége živioval és éljenzéssel fogadta.

A TITOKZATOS TERVÉL

A furcsa pör legismeretlenebb szereplője a titokzatos Tervél. Magarašević közvádló megfogalmazásában Magyar Területvédő Liga. A vádlottak nem tudtak róla semmit. Karakašević csendőrszázados módszere csütörtököt mondott. A gyanúsítottak egynémelyikébe beleverte ugyan a Tervélt, de a rögtönitélő bíróság túlságosan kényes volt becsületére, halálosan komolyan vette a perrendtartás szabályait, aprólékosan érdeklődött a vizsgálat csekély jelentőségű részletei iránt, minekfoly-

tán kitűnt: a jegyzőkönyvek nemcsak a vádlottak vallomását, — az államrendőrség szándékát is tartalmazzák.

A Tervélről az államrendőrség tényleg többet tudott, mint a gyanúsítottak. Többet, de nem eleget. Magaraševič közvádló sem tudta, mi fán termett a legsúlyosabb vádpont. És az utókor? Ha az utókor embere fellapozza, teszem fel, az Új Magyar Lexikont, sokféle titkos és nyilvános irredenta szervezet nevével találkozik. A magyar Területvédő Ligát azonban hiába keresi. Petar Pekić horvát történetíró elég felületesen, mondhatnánk, következetlenül bánik a fogalommal. Egyik helyen Irredenta Ligát említ, amely — szerinte — 1920. márciusában alakult Szegeden. De még ugyanazon az oldalon Területvédő Ligára hivatkozik, amiről viszont nem mondja meg, hol s mikor alakult. Az Irredenta Ligát és a Magyar Területvédő Ligát liga-liga alapon azonosította. Egyébként Pekićtől származik a Tervél rövidítése komikus magyarázata: tudniillik, az államrendőrség csak azért nem tudta idejében meghiúsítani a felkelést, mert az összesküvők egymás között sohasem említették a Területvédő Ligát, hanem csak Tervélt mondtak.

Nyolc halálos ítéletet hoztak a perben. Az ilyen esetekben a vád minden részlete fontos. Magaraševič a kétnapos tárgyaláson sokszor említette a Területvédő Ligát. Mint a bűneset fő indítékát. Az indíték igazi mivoltát, eredetét, célját az emlegetés és gyakori is-

métlés nem tárta fel. A Tervél a tárgyalás után is »az ördög tudja mi lehet az« maradt.

Az ember hajlamos feltenni a kérdést: volt-e egyáltalán Magyar Területvédő Liga elnevezésű offenzív (ebben az esetben ilyen szervezet jöhet számításba) irredenta szervezet Magyarországon? Bármennyire megbízhatatlan nyomokat mutat, mégis Petar Pekić közléséből kell kiindulnunk. Mi alakult Szegeden 1920. márciusában? Szegeden 1920. márciusában már nem nagyon alakult ilyen jellegű, jelentékenyebb szervezet. Pedig a magyar irredenta mozgalom főfészke valóban az ellenforradalom bölcsőjét, francia segédlettel ringató, tiszaparti város. De nem 1920. márciusában, hanem 1919. nyarán. Itt alakult a hírhedt Etelközi Szövetség (az EX) amiről Páter Zadravecz titkos naplójából (Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1967) mindent megtudhat az olvasó...

Az Etelközi Szövetség »a legnagyobb és legerősebb társulás a magyar irredenta érdekében. A legszigorúbban titkos szövetségnek indult... Azért kereste a titkosságot, sőt a titokzatosságot, mert szervezkedéseiben a szabadkőművességet tartotta szem előtt, és hasonló módon akarta a hazát megmenteni, minthogy ők azt tönkretették... »Zadravecz páter ilyennek mondja az Etelközi Szövetséget, amely 1920. áprilisában már nem Szegeden — Budapesten található. Elköltözött a »nemzeti« hadsereggel, befészkelődött a szabadkőműves páholyok

Podmaniczky utcai székházába. Még a misztikus hatású szabadkőműves »templomi« berendezést is megtartotta. Az új tagok, a »testvérek« az alsó templomban, csontvázak előtt, gyenge gyertyafény világánál tették le az esküt — tetőtől talpig fekete csuklyás köpenybe burkolt hét vezér előtt. A hét vezér együtt alkotta a Vezérek Tanácsát. Közülük Gömbös Gyula százados, Zadravecz István ferencrendi barát, Pröhle Vilmos és Toókos Gyula százados Szegeden »lett megválasztva, illetve beállítva« míg Ráday Gedeon gróf, Perényi Zsigmond báró és Sréter István tábornok Budapesten foglalták el a vezéri hivatalt. Az Etelközi Szövetségen kívül működött. Honszeretet néven, egy másik, mérsékeltebb, megfontoltabb titkos irredenta társulás, amely 1920-ban (körülbelül a pör időszakában) »testvéri szerződést« kötött az Etelközi Szövetséggel. Így került Gömbös Gyulával, Héjjas Ivánnal, Zadravecz páterral egy szervezetbe gróf Teleki Pál és Bethlen István gróf.

Az Etelközi Szövetség elismerten a legmegrögzöttebb, legnagyobb hatású offenzív irredenta szervezet volt. Nem viszolygott az erőszakos, piszkos eszközöktől és módszerektől. Amit az utódállamok ellen tehetett, megtette. 1919-ben azonban gróf Teleki Pál kétszer, Horthy Miklós pedig egyszer Belgrádban járt a Dunántúli átvonulás ügyében. Az ellenforradalom első diplomáciai cselekményének színhelye a jugoszláv főváros, a szerb burzsoázia

képviselői hamar kezet fogtak a fehér magyar urakkal. Mindennek Szabadkán nagy visszhangja volt. Havas Károly lapja, a Magyar Újság 1919. augusztus 10-én. »Magyar-szerb barátság. Szegeden Szerbiát éltették. A szegedi kormány két tagja Belgrádban járt, ahol mindazokat a kilátásokat biztosították, amelyek akciónk részére elengedhetetlenül szükségesek, hogy az országot (Magyarországot) a mostani nyomasztó helyzetből kimentsük... A küldöttség beszámolója közben többször elhangzott: Éljen Szerbia.«

A legmegátalkodottabb irredenták 1919. nyarán Szerbiát éltették. A Magyar Újság nagy figyelemmel kísérte a jugoszláv—magyar viszony alakulását. Augusztus tizennegyedikén »A magyar—szerb összeköttetések nem lazulnak meg.« Augusztus huszadikán: »Kétszázharminc szabadkait akartak kivégezni a halasi kommunisták. Ebben a fehérek akadályozták meg őket.« Augusztus huszonkettedikén: »Megnyílt Budapesten a szerb misszió.« Augusztus huszonnegyedikén: »Pašić ismét fél a Habsburgoktól.« Először inkább Horthy, mint a vörösök. Azután inkább Horthy, mint a Habsburgok. Augusztus huszonnyolcadikán Davidović nyilatkozik, a lényeg körülbelül ennyi: kormányozzon odafönt akár a fekete ördög, csak ne a Habsburgok... Elképzelhető-e, hogy Szegeden 1919. nyarán a nagyobb gazemberek megengedték volna a kicsit kisebb gazembereknek, hogy a számukra valóban nélkülözhetetlen diplo-

máciai célokat, holmi mesterségesen szított felforgató tevékenységgel akadályozzák? Belgrád és Szeged között túl nagy volt az egyetértés, semmint, hogy ilyesmit feltételezni lehetne.

A szabadkai felkelés időpontjában a magyar irredentizmus tényleg lázas munkában volt. Karsai Elek: »Számjeltávirat valamennyi királyi követségnek« című könyvében nyomon követhetők a színfalak mögötti események. A felkelés időszakában a magyar békedelegáció Párizsban tartózkodott. A tárgyalások hátterében hatalmas francia és angol tőkeérdekeltségek marakodtak a közép-európai koncokért.

Erős angol érdekeltség megkísérelte egyesíteni Jugoszlávia, Magyarország és Ausztria vasútvonalait, hogy ezáltal ellenőrizhesse és kihasználhassa a Duna-medence vasúti közlekedését. Erős francia tőkecsoport a dunai hajózás monopóliumát akarta. Magyarországgal a nagyhatalmak titokban, félhivatalosan tárgyaltak. A magyar urak a nemzetközi nagytőke piacára dobták az országot. Eladó minden, a vasút, a hajózási monopólium, az ipar, a nyersanyag, de csak annak, aki a béketárgyalásokon nagyobb gazdasági és politikai előnyöket biztosít.

A külügyminisztérium 1920. április 23-án (éppen a szabadkai felkelés napjaiban) szigorúan bizalmas utasításban közli: »Ha a francia orjentációból ránk háromolható veszélyeket és hátrányokat concrét értelemben vizsgáljuk, úgy nem szabad elfelednünk, hogy ezen po-

litika által ellentétbe kerülünk Németországgal és Olaszországgal, márpedig a nemzeti politikánk végcélját képező territoriális integritásunk visszaszerzése minden valószínűség szerint Jugoszláviával szemben csak olasz, Csehszlovákiával szemben német segítséggel lesz elérhető.

Szó sincs békés szándékokról, őszinte jóviszonyról! Belgrádban éber szemmel figyelték a titkos francia—magyar tárgyalásokat, amelyek 1920. május hatodikáig tartottak. Akkor közölte Millerand, a békekonferencia elnöke a magyar küldöttséggel, hogy »a Szövetséges és Társult Hatalmak érett megfontolás után helyezkedtek arra az alapra, hogy semmi tekintetben nem módosítják a békefeltételek területi határozmányait.«

A szabadkai események a titkos magyar—francia alkudozások idejére esnek. A belgrádi kormány kapva kapott az alkalmon, hogy elterelje a figyelmét a forradalmasodó közállapotokról. Így került forgalomba (külföldről) a Tervél homályos meséje, amit május hatodika után sutba lehetett volna vágni, ha a jegyzék nem tartalmazza a következő mondatot: »A Szövetséges és Társult Hatalmak azonban nem feledkeztek meg arról a gondolatról, amely őket a határok kiszabásakor vezette, és foglalkoztak azzal az eshetőséggel is, hogy az így megállapított határ esetleg nem felel meg mindenütt teljesen a néprajzi, vagy gazdasági kívánalmaknak.« Vagyis, a

szerződés aláírása után, a feleknek módjukban lesz jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának.

A körülmény nemcsak az »irredenta« pör megrendezését tette esedékessé Szabadkán 1920. május hatodika után, hanem a statárium visszamenőleges kiterjesztését is, amiről Ivo Milić törvényszéki elnök április huszonnyolcadikán azt nyilatkozta a Bácskai Hírlapnak, hogy az április tizenkilencedikei események résztvevőire nem vonatkozik.

Hogyan keveredhetett az ügybe a Tervél? A Területvédő Liga tényleg létező, befolyásos szervezet, de nem 1920. márciusában alakult. Sokkal előbb. Tevékenysége 1918. decemberében fokozódott, amikor ugyanaz a Gróf Teleki Pál került élére, aki majd negyvenegy áprilisában főbelövi magát. Teleki gróf, a szaloniki-i arcvonal áttörése után kamatoztatni kezdte fajegészségügyi elméletét, és tudományos színvonalú geográfiai képzettségét: 1918. szeptemberében (lásd Tilkovszky Lóránt: Teleki Pál legenda és valóság című könyvét. Kossuth Könyvkiadó, 1969) hat geográfus közreműködésével hozzáfogott Magyarország nagy néprajzi térképének megtervezéséhez, majd hatvan rajzoló és statisztikus bevonásával harminc kézirati példányban való kivitelezéséhez. Olyan néprajzi térkép kellett, amelyet fel lehetett használni a nemzetiségek elszakadási törekvése ellen.

Teleki gróf vörös térképét (a magyar lakosságot jelző vörös szín dominált rajta) hamarosan kinyomtatták és hozzáláttak külföldi terjesztéséhez. 1919. első heteiben Teleki Svájcba utazott (már mint a Területvédő Liga elnöke), ahol Magyarország területi integritása érdekében nemzetközi propagandát kezdett. A térkép híre elterjedt, harminc kiadást ért meg, sok gondot okozván az utódállamok diplomáciájának.

Valószínűleg ezért kapott főszerepet a szabadkai perben a Területvédő Liga. Teleki gróf, mint a szegedi Ábrahám kormány külügyminisztere, belgrádi tanácskozásai idején sem feledkezett meg a területvédelmet szolgáló földrajztudományi munkálatokról, de az ő irányítása alatt álló Területvédő Liga nem tartott kapcsolatot a szabadkai munkásmozgalommal.

Mit csinált a Területvédő Liga 1920. áprilisában? A proletárdiktatúra némileg módosította a gróf területvédelmi tevékenységét. 1919. decemberében egy banketten kijelentette: »A békekonferencián nem sokat érhetünk el, de jogainkat nem adjuk fel: felvilágosító munkát végzünk, és idővel a békét korrigáljuk.« Nyiltan kifejtette: *nem a területvédelem, hanem a rendszer helyreállítása és megszilárdítása az elsődleges feladat.* »Megkötjük a békét — mondotta — olyan sürgősen, olyan gyorsan, amint csak lehet... *Nem szabad elfelednünk, hogy a bolsevizmus még nincs teljesen leküzdve.* Le van

ugyan törve, de itt is, ott is, hazánkban úgy, mint külföldön, ott burjánzik még, ott lappang, ott kísért mindig. Hogy ez a világveszedelem itt úgy, *mint külföldön* leküzdessék, ezért szükséges a világbéke, mert bele kell kapcsolódnunk a bolsevizmus világszerte keresztülvivendő kiirtásába.«

Így beszélt a Területvédő Liga elnöke 1920. elején. A mondottak árnyaltan felvázolták az ellenforradalom diplomáciai feladatait, és közvetlen politikai irányvonalát. Ebben az időszakban az egyébként is másféle harcterekre kiképzett irredenta szervezet aligha avatkozott a szabadkai eseményekbe.

Június negyedike után (a békeszerződés aláírásának napja) a gróf hangnemet változtatott: »Ne méltoztassék azt hinni, hogy én, mint Magyarország külügyminisztere, le fogok ülni, és fogom várni, hogy a sült galamb a szájamba röpüljön. Én csak azt lesem, hogy megsüssék a galambot, de igyekezni fogok azt, amikor élvezhető lesz, a mi asztalunkra feltálalni. Csakhogy *ne méltóztassék válogatni a szakács tekintetében,* aki ezt megfőzi.«

Ezt úgy »méltóztassék« érteni, hogy az se számít, ha a sült galamb megfőzésére vállalkozó szakácsnak kicsit szennyes a mancsa, véresek a körmei. Étvágy kérdése az egész. Amikor ezek a szavak elhangzottak a szabadkai felkelés résztvevőinek némelyikével a városháza harmadik emeletén Karakašević csendőrszázados megsütötte a bel-

grádi urak ínyét csiklandó galambot. Az étvágy sem hibázott. De a sült galamb elrepült. Kiszállt a törvényszék tárgyalótermének ablakán.

A Területvédő Ligának mégis volt némi köze Szabadkához. Csak nem a magyarokhoz. 1918-ban olyan társadalmi erőket mozgósított, amelyek a nemzetiségek soraiban csináltak propagandát. Ténylegesen öregebb intézmény, mint az irredenta mozgalom. Nem a revízió jelszavaival kezdte pályafutását, hanem a nemzetiségek elszakadásának megakadályozásával. Megelőzésével.

Az államrendőrség tehát feleslegesen verte agyon ítélet nélkül a szabadkai munkásság elkeseredett harcának szláv nemzetiségű résztvevőit. Keserű gúnnyal emlékezünk a vád képviselőjére, Magaraševič doktorra, aki rettenhetetlen buzgalommal bizonygatta a vádlottak és a siófoki, orgoványi magyar urak együttműködését. Ekkor történt meg utoljára Szabadkán, hogy a kommunistákra azt akarták rábizonyítani, hogy *nem* kommunisták.

Virág Mátyás huszonegy éves vádlott faggatása a következőképpen zajlott le: »Mit mondott magának Ruttai?« »Azt mondta, hogy az éjjel kitör a proletárdiktatúra és annak megvalósításában nekem is részt kell vennem.« »Csak így? És a hadsereg?« »Ruttai azt mondta, hogy a katonaság már meg van vásárolva, attól nem kell félni...« »Mondja, tudja mit jelent a proletárdiktatúra?« A vádlott

rövid gondolkozás után kijelenti, tudni nem tudja, de...« A vád képviselője diadalmasan nézett a bíróságra. »Látják uraim, ez nem kommunista mozgalom, ez más...«

AKIK NEM KERÜLTEK A VÁDLOTTAK PADJÁRA

Akik nem kerültek a rögtönítélő bíróság elé: az egyik azért, mert Karakaševič kopói ledobták a városháza harmadik emeletéről. Az újságok rövid beszámolókat közöltek az eseményről.

A Neven: »A hatóságok napok óta körözték Zeličet, az ismert kommunista vezért. Végre megtalálták és letartóztatták. Az egyik kihallgatás után, e hó 3-án, délelőtt tíz órakor, miközben cellájába kísérték, levetette magát a harmadik emeletről. Súlyos sérülésekkel, vértócsában hevert a kövön. Onnan a mentők szállították a kórházba. Még élt. Életben maradásához nem volt remény. Zelić a kommunista felkelés fő szervezője volt. Most már másodszor történik meg, hogy egy vádlott ilyen formában ítélkezik önmaga felett.«

A Narod (helyi újság): »Zelić meghalt. Tegnap leugrott a városháza harmadik emeletéről, amikor a kihallgatás után a cellájába kísérték. A kommunista Zelić részt vett az államelle-

nes mozgalom megszervezésében. A legnyugtalanabb agitátorok közé tartozott.«

A Bácskai Hírlap részletesebb beszámolót közölt. Május ötödikén. HALÁLUGRÁS A VÁROSHÁZA HARMADIK EMELETÉRŐL szembeötlő cím alatt jelentette, hogy öngyilkos lett a szindikátus elnöke. »A városházának újabb véres szenzációja van. Egy fiatal borbélysegéd utánozta Bájics Béla tragikus tettét, amikor egy hétre rá, ugyanazon a napon és ugyanabban az időpontban levetette magát a városháza harmadik emeletéről. A második öngyilkos Zélics József szabadkai borbélysegéd, aki még nemrég Antunovics János borbélymesternél dolgozott. Zélics volt az elnöke a helyi szocialista-kommunista munkáspártnak és a rokkantak egyesületének. A fiatal, huszonkétéves ifjú minden szocialista mozgalomban résztvett és fiatalos exaltáltsággal túlzásba is vitt mindent. Zélicset a napokban tartóztatták le és tegnap, amikor az első emeleten a főispáni hivatalban kihallgatták és utána fel akarták kísérni a harmadik emeleti zárkába, hirtelen átvetette magát a jövedelmi hivatal korlátján és a lépcsőházba levetette magát. Percekig feküdt eszméletlenül vérbefagyva, amíg észrevették és elvitték a lépcsőházból, utána nemsokára megérkeztek a mentők, akik kivitték a kórházba. Zélics József, aki agyrázkódást, koponyatörést, súlyos belső zúzódásokat szenvedett és egyes tagjai eltörtek, estig még

élt, és este a kórházban meghalt.« A fiatal forradalmárt az államrendőrség tárgyalás nélkül ítélte halálra, meg kellett halnia, mert a kirakatperben nem volt rá szükség. Túlságosan jól ismerték őt a városban, a munkások becsülték.

A másik elmenekült. 1920-ban sokat beszéltek róla. Később elfelejtették. Könyvek, rendőrségi, bírósági okmányok őrizték meg a nevét. Személyesen nem maradt tőle írás, sem vallomás, Pekić szerint Magyarországra ment, ahol hálából bevették Horthy Miklós kakastollas csendőrségébe. Rodoljub Čolaković a Szovjetuniót említi. Ki volt a másik? Ruttai István. Hős? Kalandor? Forradalmár? Külföldi bérenc? Hatalmas termetű ember. Puszta jelenlétével tekintélyt, fegyelmet parancsolt. Keveset beszélt, vezényszavakban gondolkozott.

Személye körül ködös titokzatosság szövődött. A rendőrség másodkézből ismerkedett meg vele. A közvádló gyakran emlegette, de nem ismerte. A vádlottak hivatkoztak rá, terhelték, az újságok megírták, hogy Halason van és onnan pujgatja a munkásokat. Milan Dubajić szabadkai történész sokat tett a neve körül kialakult misztifikált szövődmények kibogózásáért. Kutatásai nyomán módunk van vázlatosan végigkísérni regényesen mozgalmas életútját.

Szabadkán született 1896. május hatodikán. (Ellenségei szerint magyarországi emigráns volt.) Apja vagyonta-

lan napszámos. Iskolai végzettsége négy elemi. Mint a proletár szülők gyermekeit általában, őt is korán munkába szólította a szükség. Kőfaragó mesterséget tanult Szabadkán. Nyugtalan természete hamar lángra csiholta lázadó hajlamait: nem tűrte az inassors alázatát, otthagyta a kőfaragást, de otthon sem maradhatott. A napszámos telkeken mindig kevés volt a kenyér. Nyakába vette a világot. Dubajić feljegyzései szerint négy évet töltött távol szülővárosától. De 1916-ban ismét Szabadkán volt, kitanulta a lakatos mesterséget. Még gyermek, tizenöt éves, amikor Németországba került...

Élete a világháborút megelőző szociális állapotok valósághű példázata. Az álmos síksági város kicsordult életfölöslegét fölitta az olajszagú, kormos német iparvidék. Ruttai Istvánt tizennyolc éves korában visszahozta a háború. Hasznosította kinti tapasztalatait; pár hét múlva lakatossegédként dolgozott a vasúton. A vasúti csomópont, fejlett kiegészítő műhelyeivel, üzemeivel a parasztmultú város legnagyobb ipartalepe. Majd kétezer embert foglalkoztatott.

A vasút ipartelepei nevelték fel Szabadka modern munkásosztályát, amely a háborút követő éhes-rongyos esztendőkben heves mozdulásaival elszakította a földecskéhez, szőlőcskéhez, házacskához kötődő köldökzsinórt. Itt érett emberré Ruttai István, akit 1917 -ben őfelsége parancsa egyenruhába szólított, és nemsokára elindult vele a menetszázad a nagy orosz frontra.

Nem tudni, mi mindent vitt magával a szabadkai vasúti műhelyekből, de nem sokáig vitézkedett. Az októberi forradalom mozgósító felhívása az omszki fogolytáborban találta. A magyar hadifoglyok csoportjával került a Vörös Hadsereg kötelékeibe. És a császári-királyi közkatona, aki alakulatával harc nélkül sétált át az arcvonalon, a Vörös Hadseregben vakmerőség határát súroló bátorsággal tűnt ki. Felfigyeltek rá, Moszkvába küldték forradalmi pártiskolába. Kétszer találkozott Leninnel. Húsz éves volt. Magyarul, szerbül, németül és oroszul beszélt. Elméleti, politikai ügyekhez semmi kedve, viszont önkéntesen vállalta a legkockázatosabb katonai feladatokat.

1919. februárjában, majd másfél esztendei forradalmi szolgálat után, Magyarországra küldték. Összetett, nehéz feladattal bízta meg a Tanácsköztársaság. A Vörös Hadsereg hírszerző tisztje lett, s mivel a szerbhorvát nyelvet tökéletesen birta, Vajdaságba irányították. Szülővárosban, Szabadkán önkénteseket szervezett a magyar Vörös Hadseregbe. Katonai szervezőképességét, kitartó határozottságát siker koronázta. Két csoportot juttatott át a demarkációs vonalon.

A Tanácsközársaság bukása után, 1919. augusztusában véglegesen visszatér Szabadkára. Elhelyezkedett a vasúti műhelyekben. Szakképzett lakatos. Nyugtalan természetű, mozgékony, de kerülte a feltűnést. Rendszeresen láto-

gatta a Munkásotthont. Az emberek emlékezetében a sánta, aprótermetű, törékeny Josip Zelić alakja ötven esztendő múltán is csodálatosan eleven: horvát és magyar nyelven kimondott gondolatai, érvei, meggyőző okfejtései, figyelmeztetései, tanácsai élnek.

És Ruttai? Ruttainak erős, széles válla volt, szúrós, éles szeme... Eljárt a Kakas iskola vitaestjeire, takarékoskodott a szavakkal. Kisebb csoportok gyülekeztek körülötte, de mindig figyelmesen hallgatott Zelićre. Az emlékezetek mélyén, meg-megakad az ásó bizonyos türelmetlenség-szilánkokban. Lenin iskolájának tanulója, Szamuely Tibor beosztottja nem érezte egészen otthon magát a szociáldemokraták jobbrasodródásától felhígult munkásszervezetekben. Gyakran hangsúlyozta, hogy a munkásosztálynak szilárdabb, fegyelmezettebb, céltudatosabb szervezetre van szüksége.

Beszédeiről a rendőrség másodkézből értesült. A besúgók többszörös átmesélésekkel továbbították szavait. Hangjára azonban alig emlékeznek a Munkásotthon látogatói. Nem szerette a falakat. Kint a szabadban, a bajai vasút töltése mellett, az erdőben, városon túli szőlőkben, a tizennyolc nyárfa világában érezte magát otthon. Szabad ég alatt, alkonyat után, holdvilágnál, néha kétszáz emberrel is tanácskozott. Mindig a munkásosztály nehéz helyzetéről beszélt. »Munkánkért annyit se kapunk, amennyi a kosztra kell.

Rongyokban járunk és büdös odukban lakunk. Azt gondoljátok, hogy a burzsoázia majd megkönyörül rajtunk? Vesz nekünk ruhát, télikabátot? Készüljetek a leszámolásra! Nemsokára üt a burzsoázia megdöntésének végórája!« Sohasem beszélt hosszan, és mindig felhívással fejezte be.

Ruttai beszédei nem hatottak mélyre. Mégis, a sztrájk napjaiban nagyobb csoportok gyülekeztek körülötte. Kétszáznál több embert, konspirációs módszerrel összegyűjteni, nemcsak körülményes, hanem értelmetlen és kockázatos. A tömegesség szétfeszítette a konspiráció szabályait. De ezeket az összejöveteleket már nem egyedül szervezte. Josip Zelić is számolt a fegyveres felkelés lehetőségével. Túl sok keserűség gyűlt össze az emberekben, a tömegek tudatában érett a forradalom lehetősége, a »rosszabb már úgysem lehet«-állapot kilátástalansága duzzasztotta a cselekvési szándékot.

A Zelić-Ruttai ellentét kibontására eddig jobbadán azok vállalkoztak, akik célzatosan másmilyennek akarták bemutatni az áprilisi eseményeket. Magas, vállas, izmos Ruttai és a vézna kis Zelić. A Munkásotthonban az egyik népszerű, tekintélyes, megfontolt, körültekintő, türelmes, elméletileg képzett politikus, a másik félrehúzódó, hallgatag — katona. Ruttai huszonnégy éves, Zelić huszonkettő. Soha nem kerültek egymással szembe, de jellemük

annyira eltérő, hogy a kései emlékezet tiltakozás nélkül veszi tudomásul a torzításokat.

Zelićnek nincs olyan regényes életrajza, mint Ruttainak. 1898-ban született Szabadkán. Nyomorúságos gyermekkora volt, az élet árnyékos oldalán nevelkedett, inaskorában került a munkásmozgalomba. Borbély mesterséget tanult, szorgalmasan, idejében felszabadult. A világháború alatt Budapesten dolgozott. Nővére közlése szerint, aki gyakran meglátogatta, munkaadói dicsérték. »Jó mester nagyon — mondta egyik munkaadója — csak egy kicsit forrófejű. Meg kommunista.«

»A kis Zelić« — mondják a kortársak. Sántított. Katona nem volt, felmentették. De a Tanácsköztársaságot fegyverrel szolgálta. A fehér terror elől menekülve jött haza. És itt az álmos Szabadkán, a nábobok legendás földjén, Zelićet nemcsak a sorsa sodorja a munkásmozgalom legmegnyomorgatottabb, leglángolóbb és legfiatalabb nemzedékének élére, hanem a nyomor okainak felismerése, a változás elkerülhetetlenségének tudata. Ez a nemzedék gyűlölt minden megjuhászkodást, bőrén tapasztalta, hogy az elnyomóktól jobb sorsot kialkudni, kikönyörögni nem lehet.

Ez a tudat hozta egy táborba az elnyomottakat: horvátokat, magyarokat és szerbeket. A forradalmi változás elkerülhetetlenségében és szükségszerűségében Josip Zelić, Ruttai István, Ve-

co Djuraševič és Pavle Janović, a szerb katona (akinek a rögtönítélő bíróság előtti védekezését nem tekinthetjük hiteles történelmi bizonyítéknak) egyetértettek. A proletárdiktatúrát akarták, a forradalmat, amely méhében hordozta a nemzeti elnyomás felszámolásának, a nemzeti egyenjogúság megvalósításának lehetőségét.

Amikor a horvát anyanyelvű Zelić 1920. márciusának utolsó napjaiban, sok egyéb megbízatás mellett elvállalta a hadirokkantak egyesületének (ő maga nem volt hadirokkant) elnöki tisztségét, világosan tudtára adta mindenkinek: internacionalista kötelességét teljesíti, mert a hatóság elsősorban a magyar nemzetiségű hadirokkantaktól vonta meg a támogatást. Következetesen internacionalista: »az északi és déli kizsákmányolók ellen — volt egyik kedvenc szavajárása — az északi és a déli proletárokkal!«

A városháza néhai politikai börtönében most történelmi irattár van. A vasrácsos cellákban hosszmértékkel mért okmányrengeteg. A vaslemezekkel borított ajtókon ki tudja miféle eszközökkel karistolt felírások. »Győzni fog a kommün. A munkásokat nem lehet kiirtani. Éljen a forradalom.« Szerb és magyar nyelven. Cirill és latin betűkkel. Az idekaristolt betűket nem másította meg az idő. A negyedik emeleti sétáltatóra sötét ablaktalan lépcsőházon át lehet feljutni. A sétáltató folyosó világos kupolaterembe vezet, ahol a foglyokat fényképez-

ték és adminisztrálták. Innen nyílik a »jajszoba« ajtaja: a fogoly, ki először jutott e hírhedt intézmény falai közé, még nem sejt semmit: kitárul az ajtó, s egy három méter hosszú, négy méter széles ablaktalan, kínzóeszközökkel berendezett, vérfoltos terem, üvöltő pokla elszabadul... Itt folytak a kihallgatások. Nem a főispáni hivatalban, ahova állítólag Josip Zelićet kísérték!

Túlságosan liberális állapotok voltak Karakaševič politikai börtönében, ha az áprilisi események legfőbb szereplője ilyen egyszerűen öngyilkos lehetett. Pedig tudjuk: nem volt szokás a foglyokat bilincs nélkül kísérgetni. A sánta, aprótermetű, törékenytestű embernek bilincsbevert kézzel kellett volna kiszabadulni a tapasztalt börtönőrök karmai közül... Nem lett öngyilkos. Meggyilkolták.

Meggyilkolták, mert 1. nem tudták rábizonyítani, hogy résztvett a felkelésben és bizonyítékok híján kellett volna felette ítélkezni, 2. nem lehetett belőle irredentát csinálni, mert csak belgrádi kapcsolatai voltak és a rendőrség elől is oda menekült és 3. a munkások, főleg a fiatalok, között túlságosan népszerű volt, a rendszer szempontjából nem látszott kívánatosnak a vádlottak padjára ültetni. Az államrendőrség kerülte az ostoba könnyelműségeket, bár a kihallgatási jegyzőkönyvet mindenesetre kéznél tartotta...

A szabadkai felkelést több féle néven ismeri az utókor. Kommunista lá-

zadás. Irredenta puccskísérlet. Zelić-puccs. A Zelić-puccs túlzás. De jellemző. Ugyanis voltak emberek, akik az eseményeket kimondottan Zelić művének nyilvánították. Mások olyan formán próbálták módosítani a történelmet, hogy Zelićnek nem volt semmi köze a dologhoz. Ez a változat alkalmasnak látszott a kecske étvágyának enyhítésére és a káposzta megtakarítására. Zelićig minden megmozdulás az osztályharc konkrét megnyilvánulása. Ruttaitól viszont az irredentizmus kezdődik. A (megalkuvók által terjesztett) hiedelem annyira elterjedt, hogy már-már történelmileg bizonyítottnak tűnt. Vagyis: Zelić nem tudott arról, amit Ruttai csinált. Ezzel nemcsak a magyar Ruttai és horvát Zelić kapcsolatait nyírták el, hanem az osztályjellegű megmozdulást is »sikerült« elhatárolni az irredentizmustól.

Vértes Árpád a márciusvégi események után illegalitásba vonult. Sándorban rejtőzött. Egy napon (női ruhában) megjelent nála Zelić és közölte, hogy el kell hagynia a várost. Vértes Temesvárra ment, Zelić elkísérte a határig. Két héttel a felkelés előtt. Vértes akkor találkozott utoljára vele. Zelić elmondta, hogy Belgrádból közvetlenül Filip Filipovićtyal tart kapcsolatot. (Ami új megvilágítása helyezi a Zelić—Topalović összeütközést.)

»Zelić gyakran beszélt a felkelés lehetőségéről — mondta Vértes Árpád e sorok írójának — alkalmasnak vélte az időt a hatalom átvételére. Hivat-

kozott a szerb katonaságra, amely a csehekkel és románokkal ellentétben, nem akart harcolni a Tanácsköztársaság ellen. Szabadka munkásosztályát elég erősnek, elég szervezettnek vélte a szocialista forradalom kirobbantására. Számított a szabadkai példa nagy hatására az egész országban. Szülővárosát tartotta elhivatottnak a forradalmi láng fellobbantására.«

Vértes Árpád közlésének mérlegelésénél figyelembe kell venni az azóta eltelt ötven esztendőt. Mégis nagyon lényeges: 1. Zelić *foglalkozott* a felkelés gondolatával és 2. *Jugoszláviában* akart szocialista forradalmat. A Kakas iskolában többször hangsúlyozta: »a munkásokon és parasztokon kívül a *katonaság között is* vannak barátaink.«

A másik kortárs, Mladen Kutuzov, a magyar Vörös Hadsereg délszláv zászlóaljának volt katonája: »Zelić nemcsak tudott a felkelésről, hanem az utolsó pillanatig részt akart benne venni. 1920. április 19-én eljött a lakásomra és kérte a pisztolyomat. Nem kérdeztem, mire kell a fegyver. Akkoriban nem volt szokás kiváncsiskodni. Szó nélkül átadtam neki. Később meglátogatott egy másik elvtárs, s megkérdezte, tudom-e, hogy forradalom lesz. Akkor értettem meg, mire kellett Zelićnek a fegyver. Én nem egyeztem a felkelés tervével. Nyomban elindultam a városba tájékozódni. Zelićet a pályaudvar előtti parkban találtam. Egy padon ült. Látszólag várt valakit. Megkérdeztem: igaz-e a hír? Bólintott.

Higgadtnak, határozottnak tűnt. Elismételtem neki mégegyszer régebbi nézetemet: nem keveredhetünk vakmerő, bizonytalan kalandokba. Nem hallgatott rám. Leintett. Azt mondta: ez az ügy rád nem tartozik.«

Kutuzov a koradélutáni órákban beszélgetett vele. Mi történt a hátralevő néhány óra alatt? Nem tudni. De a koradélutáni órákban Zelić és Ruttai ugyanazt akarta... Zelić óvatos volt, ismerte a tömeghangulatot, Ruttai megvetette az óvatosságot, lobogott.

(A Bajai szőlőkben többször tárgyaltak a hadsereg várható magatartásáról. Ruttai határozottan kijelentette, hogy a mozgalom kapcsolatot tart a katonasággal. A felkelés résztvevőinek második csoportja 1921. augusztus hatodikán került a rendes bíróság elé. A vádlottak padján ismét ott ült Pavle Janović szerb katona, de itt sem tisztázódott, hogyan, milyen összeköttetések útján került a felkelők közé. Bizonyos azonban: a munkásoknál fegyver volt és a fegyverek jó része a szerb katonaságtól került hozzájuk! Ruttai a felkelés napján elszánt, határozott volt: »Aki nem fél jöjjön, hozza magával a fegyverét. Aki fél, maradjon otthon.«)

A kora délutáni órakban Zelić a pályaudvar előtti park egyik padján üldögélt... Mi történt azután? Elszakadtak a történet szálai. Egyesek szerint Zelić üzenetet kapott Belgrádból. Egy kerékpáros valami papírt adott át neki... Sem a papír tartalmát, sem a

kerékpáros kilétét nem sikerült felderíteni. Zelić akkor eltűnt az állomás környékéről. Hova ment? Merre? Kivel tárgyalt? Találgatások, találgatások.

Némelyek tudni vélték: Ruttaihoz ment, s közölte, hogy a felkelést el kell halasztani. Ruttai ezzel nem egyezett. Az emberek készenlétben állnak, most már semmit sem lehet elhalasztani... A sokféle feltételezés közül ez látszik legvalószerűbbnek. Mert valami történt az utolsó pillanatban. Valami, amit a kis Zelić magával vitt a kéri temető árkába...

Az események után Belgrádban tartóztatta le az államrendőrség.

Ruttai megkísérelte a lehetetlent. Pontot tett a »Tizennyolc nyárfa« szomorú történetének végére. Legalábbis azt hitte, pontot tesz... Nem tudhatta, hogy majd a történet nélküle is él tovább... És, hogy ilyen sokféleképpen magyarázzák Szabadka éhező, lerongyolódott munkásainak ezt az elkeseredett, s lázasan lázadó kísérletét...

A FELKELÉS TANULSÁGA

Elhamarkodott, reménytelen kísérlet volt. Sok elkeseredés volt benne, kevés meggondolás. Pattanásig feszült szociális idegállapot ösztönös fellobbanása. Szükségszerű volt? Az események alakulását mérlegelve, várható következmény: a sztrájkolókkal szemben a

katonaság tehetetlennek bizonyult, a katonák nem nagy meggyőződéssel léptek fel a munkások ellen, a szocialista forradalom eszméi egyetlen intervenciós hadsereget sem hatottak át annyira, mint a demarkációs vonalon állomásozó szerb katonákat.

A vezérkar látta, jelezte a veszedelmet. 1919. július 12-én kelt parancsában közölte: »külsőséges ügynökök hatolnak be területünkre... kiáltványokat, gúnyiratokat és felhívásokat hoznak és terjesztenek a mi katonáinkhoz és szövetségeseink katonáihoz címezve és szóbeli propagandát is folytatnak.« Szigorú rendszabályokat sürgetett az agitátorok ellen.

Szamuely Tibor egyik megbízottja jelentette a déli frontról: »a szerb előőrsök keresik a mieinkkel az érintkezést. A nekik átadott röpiratokat azzal az ígérettel vették át, hogy Szabadkán szét fogják osztani szerb elvtársaik között.« A magyar Vörös Hadsereg délszláv zászlóalja is felvette a kapcsolatot a szerb csapatokkal. »A szerbiaiakkal békében élünk — írta 1919. májusában a Crvena Zastava. — Nincs velük semmiféle összeütközésünk, sőt mi több, ők átjárnak hozzánk beszélgetni, magukkal viszik a Crvena Zastava eddig megjelent számait és röpiratokat, hogy azok a katonák is elolvashassák és meglássák, mi van a Magyar Tanácsköztársaságban, akik nem jöhetnek hozzánk.«

Az előzmények elemzése nélkül a szabadkai felkelést — legfeljebb — fél-

reérteni lehet. Nem akkor kezdődött a lázadás, amikor Ruttai és Đuraševič csoportja a bajai szőlőkből megindult a rendőrállomások ellen, hanem amikor a vasutasok megtagadták a mozgósítási parancsot. Alkudni tovább nem lehetett. A mozgósítási parancs megszegésével felégették maguk mögött azokat a hidakat, amelyek lehetővé tehették volna a bérharc folytatását »törvényes« keretek között. Mire számíthattak a vasutasok, ha történetesen április tizenkilencedikén Ruttai józanabb helyzetfelmérés alapján, a halasztás mellett dönt? Hadbíróságra? Esetleg, megalázó kegyelemre?

A kérdésben a sztrájk legválságosabb pillanatában megoszlottak a vélemények. Ezzel is bizonyosabbá vált az utolsó föllángolás gyors elhamvadása. A megrettent hatalomtartók óvatosan, előrelátóan bontakoztak ki az ütközetből. Megbocsátották a mozgósítás kudarcát. Mintha nem lett volna mozgósítási parancs. »Elfelejtették.« De nem céltalanul. Másképpen nem határolhatták el a nyilvánosság előtt (látszatra) a sztrájkot a felkeléstől. Bérharcot az irredentizmustól. Zelićet Ruttaitól. Szerbeket, horvátokat a magyaroktól.

A válság csődtömegétől így is csak a munkásmozgalom árulóinak közreműködésével kovácsolhattak maguknak politikai fegyvert. *A felkelést külső veszedelemnek nyilvánítva a megmozdulás végkifejlődését megkísérelhették szembefordítani azokkal a törekvések-*

kel, amelyek a sztrájkot előidézték. Az események egyik nagy tanulsága ez.

És ezért kell eloszlatni róla a még mindig ható történelmi ferdítések ködfelhőit.

A nemzetiségi viszonyok vonatkozásában a történelmi igazságtétel — eszmei igény! Eszmei fegyver Živko Topalović örökösei ellen.

Živko Topalović a maga részéről, amit tehetett a sztrájk elfojtásáért, megtette. Nem rajta múlott az elszigetelődés. Az események peremére sodródott. Visszatérve Belgrádba, hangosabban szitkozódott, mint az államrendőrség. »A sötét alakokból összeverődött fegyveres banda — írta — amely *alig harminc veszett magyar nacionalistából állt,* éjszakai orvtámadást hajtott végre és széthullott.«

Kellett jobb, kedvezőbb alkalom a forradalmi mozgalmaktól reszkető burzsoáziának, hogy passzív hadállásaiból a haza szent nevében támadást indítson a munkásosztály ellen? Nem kellett. Meg sem állt az Obznanáig! A szabadkai események miatt betiltották május elseje megünneplését. A kormány hihetetlenül felnagyította a felkelés méreteit. Nyilatkozatában forradalomról beszélt. Tiltakozott a magyar kormánynál, amely »éppen ezekben a napokban a demarkációs vonal mentén hadmozdulatokat hajtott végre«. Az eset kivizsgálására ideiglenes parlamenti bizottság alakult. Jelentést készített. A képviselők várták, sürgették a jelentést.

Sohasem került a parlament elé.

Miért nem került a jelentés a parlament elé? A belpolitikai helyzet kívánta így? Az igazság túl kényelmetlen lett volna? A nevetségesség veszélye fenyegetett? Vagy a burzsoázia még nem érezte magát elég erősnek? De, hiszen az új parlament, — amelyet majd novemberben választanak meg a szavazati jogra méltónak nyilvánított honpolgárok, — megbízatásának első hónapjában meghozza a hírhedt Obznanát! A szabadkai felkelés hazug változata a nyilvánosság előtt igen-igen alkalmasnak tűnt volna tettek indoklására.

A jelentés mégsem készült el. Sohasem került a nyilvánosság elé. Nehéz lett volna a világgal elhitetni, hogy a siófoki hóhér hódító irredenta érdekeit Jugoszláviában a vagyontalan kétkezi munkások képviselik (akik közül sokan Kun Béla Vörös Hadseregében szolgáltak) a burzsujok agyonverettetésének ígéretével, és a proletárdiktatúra jelszavaival.

A nagyszerb tőkések nem a szabadkai felkelés esetében használták ki először az irredentizmus veszedelmét a nemzeti úszítás céljaira. Pillantsunk bele a magyar Vörös Hadsereg délszláv zászlóaljának egyik röpiratába, amelyet Vajdaságban, de főleg Szabadkán terjesztettek.

»Olvasd és add a szerb katonának! Világ proletárjai egyesüljetek! Katonák! Polgárok! Hat évi borzalmas háború után a hóhérok újból háborúba

hajtanak benneteket. Ne hagyjátok magatokat újból ezrével lemészároltatni a gazdagok érdekében, akik le akarják tiporni proletártestvéreitek szabadságát, azokét, akik a ti szabadságotokért is harcolnak. A felszabadulás egyedüli útja a szociális forradalom, amelynek célja felszabadítani az egész világot a tőkés járom alól. Dobjátok el fegyvereiteket és csatlakozzatok az orosz és magyar testvéreitekhez, akik megmutatták nekünk a szabadság testvériség és egyenlőség igazi útját. Jugoszláv Vörös Hadsereg és Jugoszláv Kommunista Párt.«

Mit mond erre a belügyminiszter? Következőket: »a felhívás szövegéből világosan látható, hogy az a magyar defetista propaganda terméke, amelynek az a célja, hogy nálunk kaotikus állapotot idézzen elő, hogy megsemmisítse a hadsereget és a honvédelmet, hogy azután a magyarok megőrizhessék egykori állami integritásukat.«

Az irredentizmus vádja nem Horthy Miklóst érte először. Kun Bélát!

És a Vörös Hadsereg délszláv zászlóalját.

HORTHY ÉS A BELGRÁDI URAK

A szabadkai felkelés idején Horthy túl van a parlamenti komédián. Kormányzó. Több mint fél év múlt el a Tanácsköztársaság bukása óta. Őfőméltósága mögött van Szeged, Siófok és

sok gyilkosság. Az úgynevezett nemzeti hadsereg valóban Szabadka közelében kezdte a mészárlást. Prónayék Átokházán, Kisszálláson, Jánoshalmán át akasztottak és gyilkoltak, de akkor még... (illetve, akkor már!) Belgrádban nem féltek a magyaroktól. A kormányzó később sok piszkos dolgot követett el Jugoszlávia ellen, de abban az időben álmában sem akart Belgrádnak ártani. Még hálás volt. No, nem a régi dalmát emlékek lágyították szívét. Igazán túlzás lenne ekkora szentimentalitást feltételezni. Mert, hogy nem lágy szívű ember, azt később Bácskában, Szabadkán is, tényekkel bizonyította. Más oka volt a tiszavirágéletű hálának.

Horthy Belgrádon át közelítette meg Budapestet.

Még állt a Tanácsköztársaság, amikor Szegeden tétlenül, elmélkedve, jugoszláv-magyar közös katona-politikai érdekről csevegett Gömbös Gyulával. Még messze volt a hatalomtól, de már papírra vetette: »*Jugoszlávia támogatásának megszerzése által akciónk sikere biztosítva van.*«

Miért éppen Jugoszlávia támogatására számított? A kérdésnek több ágaboga, és oka van. Szótakarékossági okokból elégedjünk meg a lehető legkurtább válasszal: Románia miatt! A katonai helyzet, a politikai körülmények még fölöttéb bonyolultak. Budapesten proletárdiktatúra. Szeged, akárcsak Belgrád és Románia, francia érdekszférában. Horthy látta: a franciák nélkül nem boldogulhat.

A franciákhoz Belgrádon át vezetett a legjárhatóbb út. A románokkal került minden érintkezést. Budapestet a Dunántúlon át óhajtotta megközelíteni és ehhez szüksége volt a Szeged—Baja—Bátaszék útvonalra. Az útvonal a szerb hadsereg megszállási övezetén át vezetett. Fontos volt számára a franciák jóindulata. Mindent megtett, hogy Belgrádba juthasson. El is jutott.

A szegedi kormány, amelynek egyelőre csak hadügyminisztere a későbbi kormányzó, ragaszkodván a dunántúli felvonulás tervéhez, 1919. június 13-án (Jegyezzük meg a dátumot: ebben az időben terjesztették Vajdaságban a magyar Vörös Hadsereg délszláv zászlóaljának az előbb ismertett röpiratát, amelyet a belgrádi kormány belügyminisztere a magyar defetista propaganda termékének minősített!) diplomáciai lépésre »határozza el magát«.

A hadügyminiszter úr — vitéz nagybányai Horthy Miklós — és a külügyminiszter úr — gróf Teleki Pál (aki majd 1941. áprilisában az alábbi búcsúlevelet hagyja belgrádi útitársának: »Főméltóságú Úr! Szószegők lettünk — gyávaságból — a mohácsi beszéden alapuló örökbéke-szerződéssel szemben. A nemzet érzi és mi odadobtuk becsületét. A gazemberek oldalára álltunk — mert mondvacsinált attracitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók lettünk! A legpocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok. Teleki Pál«) — elindultak Kikin-

dán és Pancsován át Belgrádba. Kis baj volt az útlevelükkel. A franciák Kikindán akadékoskodtak, de elengedték őket.

A kormány ülésén a külügyminiszter úr számolt be az útról.

»Tárgyaltunk Gavrilović külügyminiszterrel, valamint a szerb vezérkari főnökkel, aki szimpatikus úriember.« — kezdte Teleki és elmondta, hogy a Baja—Bátaszék útvonal ügyében Gavrilović minden tőle telhetőt megígért. Sőt, vállalta a közvetítő szerepét a franciák felé. A szegedi ellenforradalmi kormány első fontosabb diplomáciai lépése tehát eredményesnek tekinthető.

Horthy, a külügyminiszter mellett ült, de beszámoló helyet jobbadán az út fáradalmaira panaszkodott. Elmondta: siralmas állapotok vannak odalent, Pancsován például nem kaptak szállást. Végül a szálló billiárd szobájában szalmazsákon aludtak. »Hogy esett az alvás szalmazsákon?« — éredklődött a miniszterelnök. »Zizegett a szalma — szólt a majdani őfőméltósága — törte a hátunkat... szörnyű volt, kérlekalássan.«

Horthyékat kissé gyanakodva, de szivesen fogadták Belgrádban. Gavrilović megcsillantotta a diplomáciai kapcsolatok felvételének lehetőségét. Egyáltalán nem titkolta: Jobban szeretné a szegedi kormányt látni Bdapesten, mint a vörösöket.

Kikinda 1919. június 14-én fontos katonai tanácskozás színhelye. Az érdekeltek azt tárgyalták, hogyan lehet-

ne leggyorsabban megfojtani a magyar proletár forradalmat. Szövetségközi megbeszélés volt ez, de az asztalnál ült a szövetségesnek éppen nem mondható tengerész, a szövetségesek egyik fő ellenségének, a néhai Ferenc Józsefnek volt szárnysegédje. Most már a nemzeti hadsereg legfőbb ura.

Furcsa hadsereg — évődtek a franciák — több benne a tiszt, mint a közlegény. De a forradalom ellen jó hadsereg. Az elnöklő Petain tábornagy ezt jól tudta. A terv elkészült: az intervenció rendelkezésére 86 000 román, 32 000 jugoszláv és 56 000 francia katona állt. Horthy előtt felcsillant a hatalom lehetősége. Nem akarta húznihalasztani a dolgokat.

A kormány újabb diplomáciai lépésre szánta magát. Teleki ismét Belgrádba ment a felvonulási irány ügyében. Ugyanis a franciák azt akarták, hogy a »nemzeti« hadsereg a románokkal együtt vonuljon Budapestre. E »szörnyűségtől« Horthyt csak Belgrád menthette meg. És megmentette.

Mit tapasztalt Teleki Belgrádban? Szivélyes fogadtatást. Találkozott Protić miniszterelnökkel. Protić kivihetőnek nyilvánította a Baja—Bátaszék vonal ügyét. Elmondta Teleki grófnak, hogy Franchet d'Esperay tábornok úr a magyar mozgalmat nagyon szimpatikusnak, és támogatásra méltónak tartja. A szerb burzsoázia és a tőkés-feudális magyar ellenforradalmi reakció így hát összeszűrte a levet.

Gavrilović külügyminiszter úr előadta: »a magyar és a szerb nép egymásra vannak utalva. A belgrádi kormány a jóviszonyt akarja a két nép között helyreállítani.«

Protić nem köntörfalazott annyit, mint a külügyminisztere. Megmondta kereken: »amíg Magyarországon nemzeti eszme és demokratikus fejlődés fog uralkodni és nem nemzetköziség, addig a szerb népre a magyarság számíthat.« Hajlandónak mutatkozott a franciákkal a bolsevizmus letörése érdekében interveniálni.

A dunántúli átvonulás ügye mégis elhúzódott. Augusztus elsején megbukott a Tanácsköztársaság. Horthy Szegeden türelmetlen. Menne. Végül szerb és francia részről megszületett a döntés: indulhat a tengerész...

Horthy mindent megkapott Belgráttól, amit kért. Igazán nem Protićéken múlott, hogy a szerb katonáknak nem nagy kedvük volt harcolni a proletárdiktatúra ellen. A júniusi szolidaritási sztrájkról sem tehetett a kormány... Azazhogy, amit tehetett, megtette: tízezer főről húszezerre emelte a csendőrségi állományt...

A kérdés, amelyre választ kerestem, mindmáig időszerű: nacionalista, irredenta jellegű megmozdulásnak tekinthető-e a szabadkai felkelés? A válaszom egyértelmű: Nem! A belgrádi kormány, az egész polgári sajtó, a kétes erkölcsű politikusok, a munkásosztály forradalmi érdekeinek árulóival együtt, mind az irredentizmus vádját

harsogták, Horthy azonban 1920-ban még a majdani szövetségesének tekinti a belgrádi urakat. Igaz, ennek nincs sok jelentősége, hiszen őfőméltóságának annyi úri érzéke sem volt a becsülethez, mint gróf Teleki Pálnak, de a belgrádi kormány aligha véletlenül felejtette el a parlament elé tárni a szabadkai eseményekkel foglalkozó bizottsági jelentést.

Néhány év múlva Horthy valóban érdeklődni kezd az itteni állapotokról. Elsősorban a kommunistákra lesz kíváncsi: a Hadik-laktanya pincéiben szaporodnak a bizalmas jelentések, a hosszú névsorok... Pontosan tudni akarja, kik a burzsoázia ellenségei. Előbb azonban össze kell paktálnia Mussolinivel. Az olasz barátság egy időre kiveri fejéből a közeledés gondolatát. Tizenkilencről is megfeledkezik... Hanem még később, amikor még nagyobb diktátor csillaga tűnik fel, a világválságban megfáradt Európa egén, a tengerész kénytelen-kelletlen, újra megcsinálja a lerombolt hidat, mert a Vezér, apró kis sérelmek simítgatásával készíti a világnak a nagy tragédiát.

A Vezér másokkal is tárgyalt. 1938. január 17-én például, a jugoszláv nagytőke egyik legnagyobb képviselőjét, Milan Stojadinovic miniszterelnök urat fogadta. A miniszterelnök úr (nemrégen Vajdaságban körutazott, ahol szélsőséges diákcsoportok a bajai háromszöget követelték tőle), Göring társaságában megjuhászkodva hallgatta Hitlert a birodalmi kancellárián. A vaj-

dasági kirándulásból nem akart kontrabontot... dehogy akart... éppencsak tudomására hozta a Vezérnek: ilyen is van.

Illedelmesen, kellő jólneveltséggel, inkább Szalonikire pislogva, mint a bajai háromszögre, Stojadinović megmagyarázta a Vezérnek, hogy az első világháborúban a szerbek és németek nem ellenségek voltak, hanem csak ellenfelek! (A jugoszláviai és a görögországi viszályra vonatkozó okmányok, Berlin 1941.) A Vezér sportszerűnek minősítette a miniszterelnök úr magatartását, és hálából közölte vele, hogy » a birodalomnak a Balkánon csak gazdasági érdekei vannak. Politikailag csak akkor lesz érdekelve a birodalom — tette hozzá a Vezér —, ha a gazdasági érdekek veszélybe kerülnek...«

Ezen a bizalmas megbeszélésen került szóba a vajdasági magyar kisebbség. A Vezér ugyanis » a jugoszláv — magyar közeledést lehetségesnek látja, s ez lényegesen megkönnyíthető a magyar kisebbség *megfelelő kezelésével.*« »Ha Jugoszláviában súlyt helyeznének arra, hogy Magyarországgal világos megértésre jussanak és ha ezt a megértést annyira szeretnék kiépíteni, hogy az szerződéses jelleget öltsön és ha erre jótállóra volna szükség, Németország késznek mutatkozik arra, hogy a biztosító szerepet válalja.«

Mit ad az úristen! A világuralomra törő, majdan népirtó Vezér figyelme kiterjed e félmilliónyi kisebbségre...

Nem akármilyen kisebbség voltunk ám Hitler kalkulációjában! Ha Stojadinović és Horthy szerződést köt, léket kap a kis antant hajója... Ha a kis antant hajója elsüllyed, Csehszlovákia fölfalható.

Stojadinović nem mondott sem igent, sem nemet. Nyugtatgatta házigazdáját: »A jugoszláviai magyar kisebbség ma már meglehetősen megelégedett« közölte, s hozzátette: továbbra is törekedni fog, hogy kívánságainak (a kisebbség kívánságainak) eleget tegyen, de »Magyarországgal szemben csak a kis antant keretében cselekedhetik...« Úgy hiszi tehát, hogy magatartását Magyarország meg fogja érteni...

Hogyne! Néhány hónap múlva, (1938 nyarán) Horthy is elment a Vezérhez és megállapították, hogy felesleges csűrni-csavarni a dolgot, Csehszlovákiát a kis antant (Hitler és Stojadinović is megkártyázták) nem fogja megoltalmazni. Ezzel lehetővé vált, hogy 1940. december 12-én Belgrádban aláírják a jugoszláv-magyar örök barátsági egyezményt, amit majd őfőméltósága egyszerűen felrúg, és 1941. áprilisában bevonul Bácskába...

A szabadkai városháza politikai börtönében 1920. áprilisától az Obznanáig tart a rémuralom. Az igazi irredentákat nem hurcolták a városházára: azokat egyszerűen átdobták a határon. A munkásokat azonban itt kellet valahogy beleszédíteni az életbe. Karakaševićék oly kitartóan, alaposan végez-

ték ezt, hogy a mézeskalács-városháza városában három május elsején virágot sem lehetett szedni! A párt illegalitásba vonult. Csak majd a gazdasági világválság előestjén, 1928. november elsején, a halottak napján indul egy másfél kilométernyi hosszú fekete menetoszlop a kéri temető felé, hogy megkoszorúzza a kis Zelič elárvult sírját... Akkor még emlékeztek a »Tizennyolc nyárfa« történetére!

TARTALOM

1. A besúgók jelentik — — — 7
2. Az éhezők nem akarták megérteni a városházát — — — 13
3. Áldozat a város nyugalmáért — 23
4. A nagy sztrájk — — — — 34
5. Egy áruló színre lép — — — 42
6. A felkelés éjszakája — — — 56
7. A felkelők pöre — — — — 68
8. A titokzatos tervél — — — 82
9. Akik nem kerültek a vádlottak padjára — — — — — — 93
10. A felkelés tanulsága — — — 106
11. Horthy és a belgrádi urak — 111

ÉLETJEL MINIATŰRÖK

1. Lévay Endre:
   ÚJ LÉLEKINDULÁS

2. Sáfrány Imre:
   ZSOMBÉKOK
   (Vallomás Vinkler Imre művészetéről)

3. Dési Ábel:
   KORTÁRSAIM
   (Versciklus)

4. Kolozsi Tibor:
   ÖRTŰZ FÉNYÉBEN
   (Szabadkai folyóiratok és könyvek)

5. Balázs G. Árpád
   BOLYONGÓ PALETTA
   (Önéletrajz)

6. Dér Zoltán:
   AZ ÁRNY ZARÁNDOKA
   (Csáth Géza emléke)

7. Lévay Endre:
FÉLÁLOM UTÁN
(Monodráma)

8. Burkus Valéria
IBOLYA
(Ferenczi Ibi rivaldafényben)

9. Gajdos Tibor
A CSILLAGOS HOMLOKÚ
(Hangya András életútja)

10. Garay Béla
A KULISSZÁK VILÁGÁBAN
(Önéletrajz)

11. Baranyi Károly
IKAROSZ SZÁRNYÁN
(Önéletrajz)

12. Dér Zoltán
AZ ELSŐ MŰHELY
(Kosztolányi Dezső önképzőköri évei)

13. Petkovics Kálmán
A TIZENNYOLC NYÁRFA
(Dokumentumriport)

Előkészületben:

Schwalb Miklós:
A SZÉN
(A mártír költő hátrahagyott versei)

Herceg János:
SZABADKAI SZÍNEK
(Oláh Sándor festészete)

Dévics Imre:
NAPÓRA
(A Képzőművészeti Találkozó opusa)

annyira, hogy szinte elnyelte őket a feledés, hanem maga a történelmi vállalkozás is egészen téves beállításban került az utókor elé.

Petkovics Kálmán hangyaszorgalmának és mérlegelőképességének köszönhető, hogy most egy dokumentumriport kerül az olvasó kezébe.

A TIZENNYOLC NYÁRFA a szabadkai munkásosztály drámai alakjait idézi fel azokban a napokban, amikor a forradalmi hévvel fűtött szabadságvágy itt lángrakapott és az akkori európai nagy forradalmak visszfényét csillantotta meg tragikus magányosságában — és magárahagyatottságában.

A szabadkai felkelési kísérlet 50. évfordulóján jelenik meg ez a kis könyv azzal a szándékkal, hogy igaz színben vetítse az olvasó elé munkásosztályunk hősi áldozatokkal teli törekvéseit.